

Investeringskader Waddengebied 2016-2026

Versie 30-8-2016, vrijgegeven voor behandeling in Provinciale Staten van Groningen,
Fryslân en Noord-Holland

INHOUD

- 1. Inleiding**
- 2. Uitgangspunten**
- 3. Majeure opgaven 2016-2026**
- 4. Uitvoering**

BIJLAGEN

- 1. Samenvatting dialoofase**
- 2. De staat van het Waddengebied**
- 3. Kansen in de gebiedsdelen**

COLOFON

Organisatie

Stuurgroep Waddenprovincies
Directeurenoverleg
Waddenfonds
Projectgroep

bestuurlijk opdrachtgever
ambtelijk opdrachtgever Directeur
adviseur voor implementatie
uitvoerend en coördinerend team

Projectgroep

Kees Joustra
Leendert van Galen Last
Thomas Ietswaart
Micha Lubbers
Hans van Hilten
Jan de Graaf
Pierre Erven
Willy van Asperen
Gerben Biermann
Adnan Seyban

projectmanager (Noord-Holland)
projectleider Groningen (Groningen)
projectleider Fryslân (Fryslân)
projectleider Noord-Holland (Noord-Holland)
programmaregisseur Waddenfonds (Waddenfonds)
communicatieadviseur (extern)
risico-adviseur (extern)
projectsecretaris (Fryslân)
gedelegeerd opdrachtgever (Noord-Holland)
projectcoördinator financiën (Noord-Holland)

In bijlage 2 is 'De staat van het Waddengebied' (bijlage 2) toegevoegd. Deze bijdrage is op verzoek van het project Investeringskader tot stand gekomen onder verantwoordelijkheid van de vermelde personen en instanties.

1. INLEIDING

Vooraf

Om de kwaliteiten van het Waddengebied te versterken, is in 2006 het Waddenfonds opgericht. Sinds 2012 valt het Waddenfonds, in de vorm van een gemeenschappelijke regeling¹, onder verantwoordelijkheid van de provincies Noord-Holland, Fryslân en Groningen. De drie Waddenprovincies hechten groot belang aan samen optrekken voor een duurzame versterking van het Waddengebied en zijn één van de partners op het gebied van beheer en ontwikkeling. De gemeenschappelijke inzet door de Staten van de drie provincies is vastgesteld in 'Wadden van Allure!' (2013).

Het Investeringskader Waddengebied 2016-2026 is gericht op een beperkt aantal majeure opgaven in de sfeer van ecologie en economie. Instrumenten die de provincies hiervoor in samenhang willen inzetten zijn - naast concrete investeringsbijdragen - het ruimtelijk instrumentarium, zowel ambtelijke als bestuurlijke inzet om de opgaven mogelijk te maken en medewerking aan de 'Samenwerkingsagenda Beheer'.

De Waddenfondsgelden zijn gereserveerd voor investeringen in de duurzame ontwikkeling van het Waddengebied via de lijnen natuur en landschap, economie, duurzame energie en kennis. Van de oorspronkelijke € 800 miljoen is in 2012 afgerond € 460 miljoen gedecentraliseerd. Vanaf 1 juli 2016 tot eind 2026 is, uitgaande van de huidige afspraken, als prognose inclusief te benutten reserves nog ruim € 270 miljoen om te beschikken voor projecten. Additioneel - ook in aanvulling op Waddenfondsinzet - investeren de provincies via programmatische en sectorale inzet geld voor de versterking van het gebied. Ten aanzien van de investeringsbijdragen voor majeure opgaven heeft het bestuur van het Waddenfonds eerder aangegeven hiervoor circa tweederde van het beschikbare budget te willen reserveren. Daarbij gaat het om investeringen die het veranderingsproces naar een duurzame balans in natuur en economie ondersteunen. Dergelijke initiatieven kenmerken zich in het algemeen door een forse investeringsomvang, meerjarige uitvoering, integraliteit, een lange voorbereidingstijd en meerdere samenwerkende partners. Uitgangspunt is de ondeelbaarheid van het Waddengebied en de gezamenlijke inzet van de Waddenprovincies.

Middels het benoemen van de majeure opgaven ontstaat tevens een gemeenschappelijke agenda van de provincies en de regio naar het Rijk. De provincies zullen onder meer het MIRT-overleg hiertoe benutten. Voor het benutten van het ruimtelijk instrumentarium spelen de omgevingsvisies die de provincies, net als de andere overheden, in de periode 2016-2018 opzetten een belangrijke rol. Het investeringskader en vervolgens het gemeenschappelijke uitvoeringsprogramma van de provincies levert hiertoe bouwstenen.

Een bijdrage voor de majeure opgaven uit het Waddenfonds vergt altijd cofinanciering van andere partijen. Andere financieringsmogelijkheden liggen bij gemeenten, provincies, Rijk, Europa en private partners. Dit geheel vormt de investeringsmix voor de majeure opgaven. Voor het toekennen van middelen is de maatschappelijke en politieke acceptatie een toetsingscriterium, evenals het uitgangspunt van de door de Tweede Kamer vastgestelde verdeling 50/50 voor natuur en economie voor de totaliteit van het benutte Waddenfondsgeld en de vier Waddenfondsdooelen.

Leeswijzer

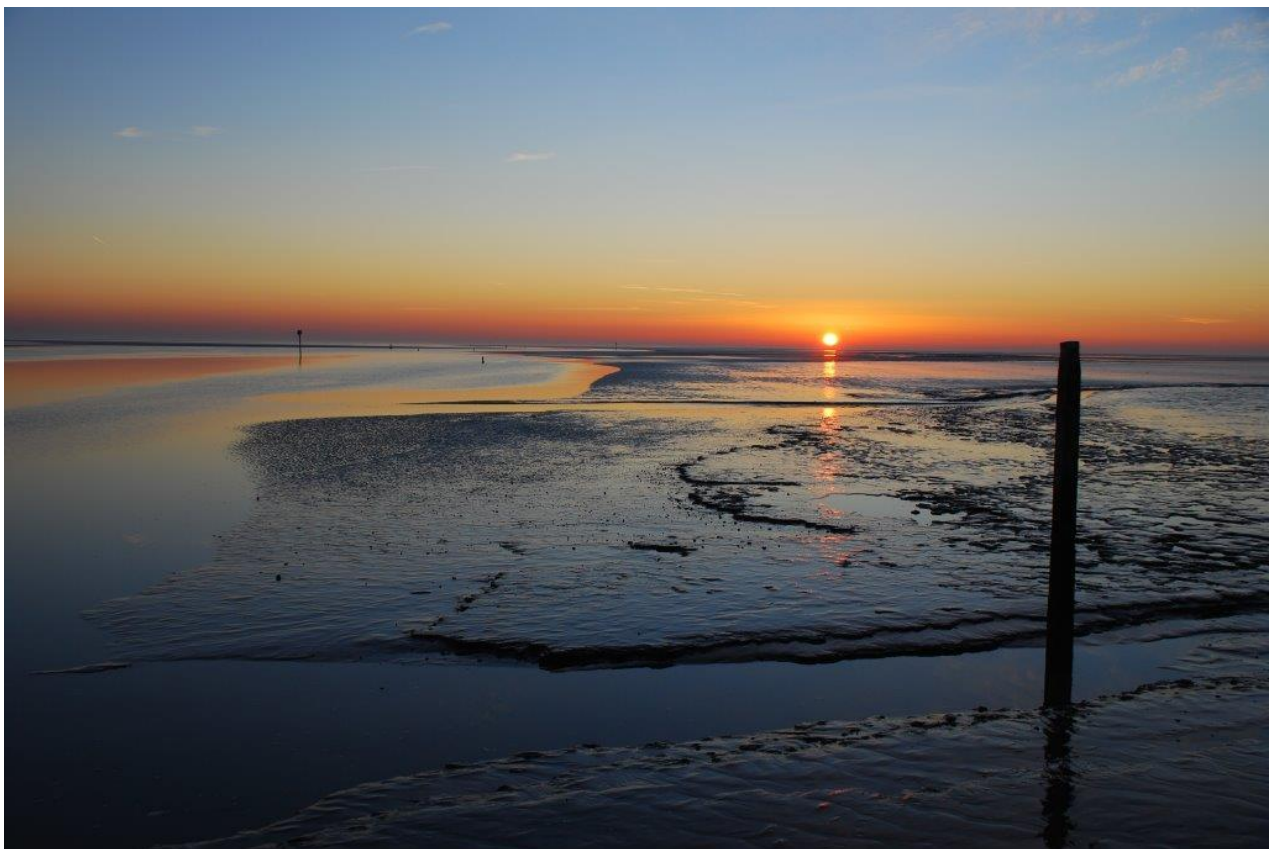
Hoofdstuk 2 schetst de uitgangspunten van het Investeringskader Waddengebied 2016-2026. Hoofdstuk 3 benoemt de majeure opgaven. Hoofdstuk 4 geeft inzicht in het vervolgtraject na vaststelling door Provinciale Staten.

¹ Zie Staatscourant Jaargang 14 december 2015 Nr. 46133

2. Uitgangspunten

Aanleiding

In de aanloop naar het investeringskader hebben diverse partijen uit het Waddengebied aangegeven dat er behoefte is om, naast de huidige inzet van het Waddenfonds op kleinere opgaven, te focussen op een beperkt aantal majeure opgaven op het gebied van ecologie en economie. Tevens gaven zij aan dat de beschikbaarheid van het Waddenfonds hiertoe een kansrijke mogelijkheid biedt. Met een dergelijke insteek kan het doelbereik worden vergroot zodat een robuuster functionerend ecologisch systeem kan ontstaan in combinatie met een bijdrage aan een duurzame economie. De inzet van de Stuurgroep Waddenprovincies is om de middelen (investeringsmix) voor de komende periode zo effectief mogelijk te besteden, uiteraard binnen de kaders van het bestuursakkoord met het Rijk uit 2011 en gericht op het realiseren van de hoofddoelen van het Waddenfonds.

De Waddenzee heeft de status van Werelderfgoed en is één van de weinige natuurgebieden in Nederland waar de natuur grotendeels vrij spel heeft. Onder invloed van wind, golfslag en getijwerking is sprake van een grote dynamiek. Wadplaten en geulen wisselen elkaar af waarbij mosselbanken en andere biobouwers niet alleen zorgen voor verankering van het zand en slib, maar ook voor een gevarieerd voedselweb.

Doelen vanuit de provincies

De interprovinciale visie 'Wadden van Allure!' vormt het beleidsmatig uitgangspunt voor dit investeringskader. De twee hoofddoelen van deze visie zijn: 1) het versterken en optimaal kunnen beleven van de fysieke en ecologische kwaliteiten van het Waddengebied, 2) het bieden van ruimte voor (sociaal-) economische ontwikkeling, wonen, werken, recreatie en innovatie.

Sociale, ecologische en economische duurzaamheid zijn als rode draad door de beide hoofddoelen verweven. Vanuit dit perspectief kunnen op lokaal en regionaal niveau

keuzes worden gemaakt, die zorgen voor het nodige evenwicht in het Waddengebied. Om middelen en instrumenten bij de uitvoering van projecten efficiënt in te zetten is het bovendien van belang dat op lokaal en regionaal niveau diverse beleidsthema's in samenhang worden opgepakt.

Het Waddenfonds zal hierbij worden benut voor zover de initiatieven zich richten op doelen die hier op aansluiten:

1. Vergroten en versterken van natuur- en landschapswaarden;
2. Verminderen / wegnemen van externe bedreigingen van de natuurlijke rijkdom van de Waddenzee;
3. Duurzame economische ontwikkeling en transitie naar een duurzame energiehuishouding;
4. Ontwikkelen van een duurzame kennishuishouding.

Focus

Het gaat bij de uitvoering om het ondersteunen van twee ontwikkelingsrichtingen voor het gehele Waddengebied, namelijk de Waddenzee, eilanden en -kust.

De eerste ontwikkelingsrichting betreft het realiseren van een rijke Waddenzee die haar ecologische functies als kraamkamer, tankstation en rust- en broedgebied goed kan vervullen, evenals haar functie als onmisbare schakel in internationale vogel- en vistrekroutes. Eén van de belangrijkste voorwaarden hiervoor is dat het bodemleven wordt hersteld. Alleen dán kan er weer een compleet en evenwichtig voedselweb ontstaan. Om natuurlijke processen op het gebied van wind, sedimentatie en hydromorfologie ongestoord te laten verlopen zijn bovendien voldoende rustige gebieden van voldoende omvang nodig. Bij voorkeur op kombergingsniveau (zie figuur 1 in bijlage 2). Mede daardoor kan het systeem zich ook aanpassen aan grootschalige beïnvloeding van buiten, met name de klimaatverandering. Initiatieven die bijdragen aan dit bredere doel krijgen prioriteit.

De tweede ontwikkelingsrichting omvat het versnellen en waar nodig op gang brengen van de transitie naar een meer duurzame industrie in de havens, de visserij, het UNESCO-toerisme en de landbouw in het Waddengebied. Dit is nodig om de negatieve impact van het economisch gebruik van de Waddenzee te verkleinen. Tevens bieden inspanningen voor een robuuste natuur meer ontwikkelingsruimte voor de gewenste economische ontwikkelingen. Uitgangspunt is dat economisch medegebruik niet leidt tot achteruitgang van de milieu- en waterkwaliteit en geen nieuwe beperkingen mag opleveren voor de ecologische functieervulling. Aanvankelijke extra emissie van stoffen kan worden geaccepteerd indien de projecten uiteindelijk voor 2026 resulteren in een verbetering van de milieukwaliteit (saldobenadering).

Over het functioneren van het ecologische systeem en de effecten van veranderingen is nog veel onbekend. Daarom wordt zeker in de eerste jaren ingezet op een combinatie van leren door doen: het in gang zetten van experimenten en pilotprojecten om kennislacunes weg te nemen. Voorwaarde is dat dit gebeurt in combinatie met het beantwoorden van prioritaire kennisvragen op systeemniveau. Welke dat zijn voor de periode tot 2021 zal nog met medewerking van onder andere de Waddenacademie worden uitgewerkt. De resultaten worden benut bij de midterm evaluatie uiterlijk in 2021.

Evaluaties

De beoordeling welke maatregelen effectief zijn geweest voor het behalen van de doelstellingen is in 2016 ook een speerpunt van onderzoek en debat geweest op andere tafels, waaronder het huidige programma 'Naar een rijke Waddenzee' en de Rijksstructuurvisie Waddenzee. In het kader van het opstellen van het investeringskader heeft in 2016 een expert judgement plaatsgevonden met betrekking tot de opbrengst van '10 jaar Waddenfonds' (zie www.ikwaddengebied.nl). Het betrof een beoordeling van ca.

120 Waddenfonds-beschikkingen uit zowel de Rijkperiode (tot 2012) en de periode erna. Het judgement is uitgevoerd door leden van de Commissie Kwaliteitstoetsing Waddenfonds en de Waddenacademie.

Op basis van het expert judgement worden door de deelnemers enkele rode draden getrokken:

- De belangrijke uitgangspunten - waddenspecifiek, additioneel, innovatief, toekomstbestendig en kennisontwikkeling - zijn volgens de experts niet altijd manifest in de projecten;
- Hoewel geen absolute voorwaarde voor succes is het aantal projecten dat meerdere doelen en thema's bedient, alsmede de koppeling van ecologie en economie, volgens de experts niet groot. Projecten die aan meer dan één hoofddoel bijdragen dienen met voorkeur behandeld te worden;
- In veel projecten komt de samenhang, de (potentiële) relatie met het hele Waddengebied en de relatie met andere projecten niet of onvoldoende tot uiting;
- De (wetenschappelijke) onderbouwing van projecten verdient verbetering.

Van de al aanwezige resultaten is in dit document al gebruik gemaakt, zodat in de komende tien jaar optimaal kan worden ingespeeld op de nieuwe inzichten. Het in 2016 door het Waddenhuisberaad geactualiseerde cascademodel² heeft naar voren gebracht dat schade aan het ecosysteem het gevolg is van het totale effect van een veelheid aan activiteiten in het Waddengebied. Daarbij komen de grootste bedreigingen van de havenactiviteiten en het daarmee verbonden haven- en vaargeulonderhoud en van de visserij. Ook hebben deze activiteiten een relatief grote bijdrage in het economische en sociaal-culturele domein van de regio. Deze twee constatering zijn mede bepalend geweest in de selectie en definiëring van de majeure opgaven.

Additionaliteit

In de afspraken voor het Waddenfonds wordt uitgegaan van het uitgangspunt 'additionaliteit'. Hieronder wordt verstaan dat bijdragen uit het fonds inhoudelijk aanvullend dienen te zijn op reguliere investeringen en op reguliere beheer- en onderhoudswerken of vigerende beleidsdoelen versneld realiseren. Hieronder vallen tevens de wettelijke verplichte compensatiemaatregelen (Natuurbeschermingswet e.d.). Deze afspraken passen in de voorgestelde strategie voor de investeringsmix. Het uitgangspunt van additionaliteit is daarmee ook van kracht in het kader van de majeure opgaven. Daarnaast wordt voor Waddenfondsbijdragen het begrip cofinanciering

² <http://rijkewaddenzee.nl/nieuws/waddenhuisberaad/>
7

gebruikt. Hieronder worden per opgave de financiële voorwaarden verstaan ten aanzien van medeverantwoordelijkheid voor de dekking van de projectbegroting. Per opgave kunnen voorwaarden worden gesteld aan deze cofinanciering. Hierbij gelden uiteraard ook voorwaarden als het vermijden van staatssteun.

De vijf bewoonde Waddeneilanden van Nederland liggen op de grens van de Noordzee en de Waddenzee. Globaal is de opbouw als volgt: achter een hoge Waddenzeedijk ligt open poldergebied met weinig beplanting en bebouwing, dan komt de binnenduinrandzone met kleinschalige bebouwing, bosjes en een net van elzensingels. De duinen aan de Noordzeekant vormen een ruimtelijke begrenzing, bij de dorpen versterkt met bosgebieden. Aan de koppen van de eilanden bevinden zich kwelders.

Proces

Voor het opstellen van de eindversie van dit investeringskader is een aanpak in drie fasen gevolgd. In de eerste fase heeft een eerste consultatie plaatsgevonden met de Waddenacademie, het programma Rijke Waddenzee en de secretaris van het Regiecollege Waddengebied (RCW). De tweede fase heeft in het voorjaar van 2016 plaatsgevonden en was qua interactie met belanghebbenden breder van opzet.

Er is door ca. 40 partijen gereageerd op de proeve tijdens de zogeheten Wadden-3-daagse is gesproken met ca. 75 vertegenwoordigers uit het gebied en aanvullend zijn specifieke verdiepende gesprekken gevoerd ter voorbereiding op het formuleren van majeure opgaven. Tijdens deze dialoogfase is veel nuttige input gekregen (bijlage 1). Aan de hand van alle ontvangen reacties is in de derde fase het investeringskader waar relevant aangepast tot een 90%-versie. Dit concept is besproken voor advies in het RCW, de Commissie Kwaliteitstoetsing Waddenfondsen vervolgens is het definitieve voorstel van het investeringskader gemaakt. Na vaststelling van het investeringskader door de drie Provinciale Staten zal via de Stuurgroep Waddenprovincies en het Waddenfonds opdracht worden gegeven om een uitvoeringsprogramma te maken. Hoofdstuk 4 beschrijft hiertoe de kaders.

Programmeringswijze

De ondeelbaarheid van het Waddengebied is het uitgangspunt in dit investeringskader. Zo is herstel van het bodemleven en de waterkwaliteit niet een solitair punt bij het deelgebied Waddenzee, maar speelt dit aspect ook bij de Waddenkust en de ontwikkeling van de havens. Zoeken naar verbindende elementen, zoals visserij op zee en in de havens met (culinair) toerisme en belevingswaarden aan de kust en op de eilanden wordt om die reden aangemoedigd. Daarnaast kan de opgebouwde kennis op het gebied van natuur, havens en landbouw op haar beurt worden ontwikkeld tot exportproduct.

De havens van Den Helder en Den Oever bepalen samen met het agrarische achterland het beeld van de Noordkop van Noord-Holland, met als opvallend element Wieringen. Het is een gebied met drie kusten: de Noordzee, de Waddenzee en het IJsselmeer. Aan de Noordzeekust zijn elementen van de Atlantikwal en de in de tijd van Napoleon aangelegde forten ijkpunten in het landschap

De uitwerking tot voorstellen van de majeure opgaven is complex, vereist maatwerk en flexibiliteit en omvat ook elementen van interactieve samenwerking en wederzijdse afhankelijkheid. Bovendien verkeren projecten en projectideeën vaak in heel verschillende stadia van ontwikkeling. Aannemelijk is dat de onderscheiden opgaven dan ook zullen verschillen in tempo en realisatiemogelijkheden. Het is niet waarschijnlijk dat er ieder jaar een kant-en-klaar voorstel zal liggen om aan een majeure opgave te kunnen werken. Soms dicteert een ander dossier het tempo, zoals bij dijkversterkingen het geval kan zijn. Ook kan het aanhaken bij een andere investering het moment van een investering dicteren. Daarom komt er een adaptieve programmering, waarbij urgente en 'rijpe' voorstellen het eerst 'aan de beurt' zijn. In de midtermreview zal worden beoordeeld of aanvragen in voldoende mate uitvoering geven aan de majeure opgaven. Aan deze voorstellen wordt, afhankelijk van de fase waarin ze zich bevinden, ook procesondersteuning geboden of meerjarige zekerheid gegeven. Daarnaast worden middelen door de provincies gereserveerd voor aanvragen die meer voorbereidingstijd vergen. Zo wordt rekening gehouden met de verschillende snelheden en is er zicht op het realiseren van de beste maatregelen op de beste locaties. Het gaat er immers om hoe de verschillende projecten bijdragen aan het geheel. Mede hiertoe dient de midterm

review om op basis van de ervaringen van de eerste helft van het investeringskader zo nodig bij te sturen voor de tweede helft.

Het Regiecollege Waddengebied en de Beheerraad Waddenzee stelden in 2014 vast dat wordt aangekoerst op meer samenwerking in het beheer van de Waddenzee met als doel: “werken als waren we één beheerder in 2018”. De afspraken zijn vastgelegd in de ‘Samenwerkingsagenda Beheer Waddenzee’. De gezamenlijke partijen zijn daarna aan de slag gegaan en zitten inmiddels op de middenstip op weg naar het doel in 2018. In combinatie met het Programma Rijke Waddenzee gaat het investeringskader bijdragen aan de doelen voor de Waddenzee die in elkaars verlengde liggen. Kansen liggen vooral op het vlak van fysieke ingrepen in de kombergingen, innovaties voor het versterken van dijken, analyse van morfologische ontwikkelingen in het Waddensysteem, vaarrecreatie en Werelderfgoed.

Middels het adaptief programmeren worden partijen aangemoedigd samen op te trekken bij het ontplooiën van initiatieven. De drie provincies voelen zich verantwoordelijk voor het in samenhang realiseren van de majeure opgaven, waarbij per opgave wordt aangegeven welke provincie hieraan zo nodig procesmatige, ruimtelijke of specifieke financiële bijdragen levert. De regie hiertoe ligt bij de drie Waddenprovincies en het Waddenfonds in samenwerking met de trekker van een majeure opgave.

Dit investeringskader gaat uit van gemeenschappelijkheid van de majeure opgaven door de drie provincies. Met gemeenschappelijkheid wordt bedoeld dat de provincies zich samen met het Waddenfonds binnen de mogelijkheden die zij hebben gezamenlijk inspannen met partners om de genoemde majeure opgaven tot realisatie te brengen. Hierbij is samenwerking en afstemming nodig met andere overheidspartijen en goede communicatie respectievelijk afspraken met stakeholders. Stakeholders zijn zowel partijen die bijdragen aan het realiseren van maatregelen als partijen die hierdoor in een belang geraakt worden.

3. MAJEURE OPGAVEN 2016-2026

Leidend voor de selectie en de scope van de majeure opgaven zijn de vier hoofddoelen van het Waddenfonds en de visie 'Wadden van allure!'. Tijdens de consultatiefase is de dialoog over het benoemen van majeure opgaven gestart. Per deelgebied zijn de karakteristieken benoemd, gevolgd door een overzicht van de uitdagingen, een samenvatting van het streefbeeld en de kansen om dit te realiseren (zie bijlage 3). Ieder deelgebied eindigt met een opsomming van de speerpunten voor investeringen de komende tien jaar. De circa vijftientig speerpunten die zo zijn benoemd, zijn vervolgens uitgewerkt tot de volgende zes majeure opgaven:

1. Waddenzee
2. Havenontwikkeling & natuurverbetering
3. Versterken en Vermarkten Werelderfgoed
4. Vitale Kust en Afsluitdijk
5. Eems-Dollardgebied in balans
6. Eilanden op eigen kracht

De zes majeure opgaven zijn zodanig geformuleerd, dat daarin ruimte blijft voor maatwerk, terwijl tegelijkertijd focus en samenhang is aangebracht. De majeure opgaven spelen gericht in op het oplossen van specifieke problemen in de deelgebieden (zie de paragraaf uitdagingen in bijlage 3), het beperken c.q. wegnemen van belangrijke externe bedreigingen en het creëren van economische ontwikkelingsruimte.

De Afsluitdijk scheidt de zoute Waddenzee van het zoete IJsselmeer. De in 1932 gereedgekomen dam is inmiddels uitgegroeid tot een icoon van Nederlands waterbouwkunde en trekt jaarlijks 300.000 bezoekers uit alle windstreken van de wereld.

Majeure opgave 1. Waddenzee

Hoofdopgave voor de Waddenzee is het herstel van een evenwichtig voedselweb met herstellende bodemstructuren in de vorm van een mozaïek van hard zand, slik, schelpenbanken en veenpakketten. De uitdaging bestaat met name uit het herstellen van

het bodemleven en het bevorderen van een compleet voedselweb. Ten behoeve van de uitvoering wordt onderscheid gemaakt tussen droogvallende delen, diepe geulen en gesloten gebieden. Deze vergen elk een eigen aanpak. In de droogvallende delen gaat het om het versnellen van het herstel met biobouwers in combinatie met het verruwen van bodemstructuren en de zorg voor een goede milieukwaliteit. Voor de geulen staat het wegnemen van bedreigingen en het stimuleren van een visserij van Werelderfgoedklasse centraal met een rol voor de sector in het beheer. Voor de gesloten gebieden gaat het om een 'leren door doen'-benadering voor natuurherstel.

De Waddenzee blijkt een belangrijke zwakke schakel te zijn in de Oost-Atlantische route van trekvogels. Hoe meer een trekvogel afhankelijk is van de Waddenzee, hoe slechter het met de vogel gaat. Voor het verbeteren van de schakelfunctie in vogel- en vistrekroutes liggen er kansen in het optimaliseren van de internationale relaties van de Waddenzee. Dit vergt het formuleren van een samenhangende kennisagenda in trilateraal verband. Vervolgens volgt leren van en afstemming met andere gebieden met Wadsystemen via de flyway en de swimway. Tevens dient het beheer meer afgestemd te worden op de schakelfunctie van de Waddenzee. Met tellingen in het kader van het Wadden Sea Flyway Initiative is op dit punt voor trekvogels een eerste stap gezet. Dit moet leiden tot een meer op de schakelfunctie afgestemd beheer en inrichting van het gebied. Daarbij kan de Waddenzee zich profileren tot voorbeeldgebied, onder meer door de ontwikkelde kennis te etaleren en te delen via een kenniscentrum. Dat kan vervolgens leiden tot positieve economische effecten als gevolg van het te gelde maken van de ontwikkelde kennis en de internationale samenwerking rond beheer en monitoring.

Samengevat is het de bedoeling te komen tot meerjarige investeringen die de realisatie van de volgende maatregelen mogelijk maken:

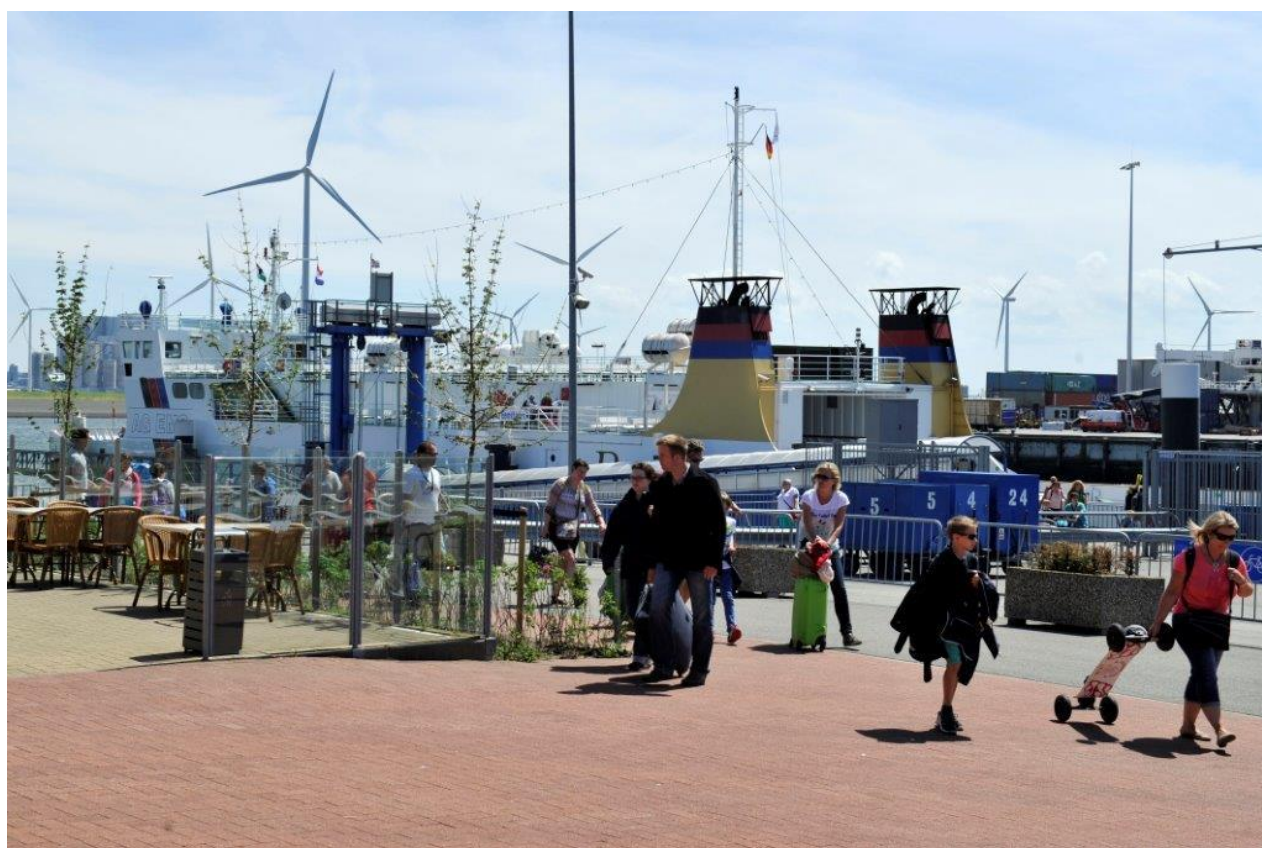
- Inzetten op het realiseren van onbevestigde deelgebieden in de Waddenzee, bij voorkeur op het niveau van kombergingen³;
- Herstel van de visbestanden door een combinatie van onderzoek naar de

³ In aansluiting bij Samenwerkingsagenda
12

- oorzaken van de achteruitgang en het treffen van verbetermaatregelen;
- Inzetten op het ontwikkelen van een visserij van Werelderfgoedklasse;
- Stimuleren van de vestiging van biobouwers ten behoeve van het ontstaan van een gevarieerd voedselweb, bijvoorbeeld door herintroductie van de platte Oester en andere biobouwers;
- Optimaliseren van de functie voor vogels en vissen van de Waddenzee als schakel in de internationale trekroutes;
- Monitoring en beheer meer afstemmen op de schakelfunctie van de Waddenzee;
- Pilotprojecten en/of actieprogramma's voor internationaal flywaybeheer met elementen als kennisontwikkeling, -deling en -etalering, capacity building en verbeterde monitoring.

Majeure opgave 2. Havenontwikkeling & natuurverbetering

Van havenontwikkeling kan een belangrijke economische impuls uitgaan, mits ter dege rekening wordt gehouden met de ecologische belangen. Dit geldt voor zowel de grote als de kleine havens. Voor de toekomst is aandacht nodig voor zowel het verbeteren van de bereikbaarheid via land en zee als van de havens onderling. Speciale aandacht verdienen activiteiten gericht op diversificatie, specialisatie en samenwerking in het kader van het bevorderen van de circulaire economie, de biobased economy en de energietransitie.

Uitgangspunt is dat havenontwikkeling plaatsvindt in combinatie met een plus voor de natuur: building with nature. Op dit gebied liggen er met name grote kansen rond Den Helder, Delfzijl en verduurzaming van de Waddenhavens in zijn algemeenheid. De integrale opgave van Den Helder bestaat uit de duurzame ontwikkeling van het havengebied in combinatie met kwalitatieve verbeteringen van de kwelders en het benutten van toeristische kansen. Ook wordt vismigratie in het Balgzandkanaal mogelijk gemaakt en wordt het havenslib benut voor kwelderontwikkeling. Door uitvoering van een dergelijke integrale gebiedsontwikkeling ontstaat er voor het Rijk als beheerder mogelijk

een inverdieneffect, omdat er minder gebaggerd hoeft te worden bij de havenmond van Den Helder. Eén en ander dient een plek te krijgen in de Nationale Omgevingsvisie (2018) en in gesprekken met het Rijk in het kader van het MIRT. De kennis die over onder andere het effect van de stromingen wordt opgebouwd, kan ook elders in het Waddengebied ingezet worden.

De haven van Harlingen, met veel activiteiten voor visserij, innovatieve scheepsbouw en toerisme, de visserijhavens Lauwersoog en Den Oever, en de havens van Delfzijl en de Eemshaven nemen initiatieven voor verduurzaming. Een voorbeeld daarvan is de Ecoport certificering, waarin de havens zelf het initiatief nemen. Hierop zijn aanvullende stappen met een flink positief effect voor ecologie en natuur denkbaar, passend bij hun ligging aan de randen van Werelderfgoed Waddenzee.

In Delfzijl gaat het ook om de realisering van het laatste onderdeel van het project Marconi (zie opgave 5), namelijk optimalisering van de waterafvoer door omlegging van de spui naar de Oterdumer driehoek. Dit gebeurt in combinatie met de realisering van brakke natuur aldaar.

Samengevat zetten de meerjarige investeringen in op de volgende maatregelen:

- Integrale opgave bij Den Helder;
- Verduurzaming havens passend bij hun ligging aan de randen van Werelderfgoed Waddenzee.
- Project zoet-zout natuur in combinatie met omlegging van de spui bij Delfzijl.

Majeure opgave 3. Versterken en Vermarkten Werelderfgoed

Het beter benutten van het predicaat UNESCO Werelderfgoed biedt tal van kansen om het Waddengebied in al zijn verscheidenheid nog beter op de toeristische kaart te zetten. Er is dringend behoefte aan een overkoepelend verhaal om al het losse zand te verbinden tot een samenhangend geheel. Dit aspect verdient een samenhangende en elkaar versterkende aanpak van Den Helder tot aan de Dollard, bijvoorbeeld via het ontwikkelen van één Waddenmerk en een uitgekiende set aan promotiemiddelen welke tevens aan dienen te sluiten bij de trilaterale intenties ter versterking van duurzaam toerisme. In het verlengde hiervan liggen er mogelijkheden voor initiatieven die de internationale potentie versterken. Het in 2016 door Lonely Planet benoemen van Texel tot Europese topbestemming is een teken dat de kwaliteit van het hele Waddengebied internationaal al wordt erkend.

Verder is er een opgave voor het versterken van het toerisme. De toeristische mogelijkheden van de Waddenkust zijn onvoldoende voor de bezoekers en tegelijkertijd is de aantrekkelijkheid van het gebied bij velen onbekend. Hiertoe moet de toeristisch-recreatieve infrastructuur goed in kaart worden gebracht. Op de eilanden is het vooral zaak om de kwaliteit van het bestaande product te verbeteren en meer te koppelen aan de Werelderfgoedstatus. Bij de Waddenkust en de Afsluitdijk ligt de opgave vooral in het vergroten van de beleefbaarheid van het gebied. Dat kan door het creëren van diversiteit bij lokale initiatieven, met aandacht voor het leggen van verbindingen met de dagelijkse economie. Het belevingstoerisme kan bijvoorbeeld versterkt worden door het ontwikkelen van een combinatie van toeristische attracties op een aantal specifieke plekken en het aanleggen en optimaliseren van routestructuren. Daarbij is het verbeteren van de infrastructuur, bijvoorbeeld de aanleg van fietspaden, een taak voor gemeenten en provincies.

Het Lauwersmeergebied heeft zich ontwikkeld tot een groot aaneengesloten topnatuurgebied van internationale allure. Het Lauwersmeer is aangewezen als Natura 2000-gebied en heeft de status van Nationaal Park.

Het koppelen van een toeristische component aan de vele projecten die zijn of worden opgezet, kan eveneens de diversiteit van het aanbod verrijken. Van belang is hierbij aansluiting te zoeken bij zowel de beleefcentra die worden ontwikkeld in Kornwerderzand en Lauwersoog als bij de landelijke promotie van de 'metrolijnen' van het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen.

De meerjarige investeringen zetten samengevat met name in op:

- Ontwikkelen van een overkoepelend verhaal om al het losse zand te verbinden tot een samenhangend geheel, bijvoorbeeld via het ontwikkelen van één Waddenmerk en een uitgekende set aan promotiemiddelen;
- Versterken van de internationale potentie;
- Versterken beleefbaarheid Waddenkust.

Majeure opgave 4. Vitale Kust en Afsluitdijk

Voedsel, veiligheid en natuur zijn bouwstenen voor een vitale kust. Er moet wel werk verzet worden om er een compleet bouwwerk van te maken. Kansen liggen met name in het ontwikkelen van een Waddenvoedselcultuur, innovatieve kustontwikkeling en ecologische verbindingen tussen zee en achterland.

Met name het combineren van kustverdediging met natuurontwikkeling, vismigratievoorzieningen, cultuurtoerisme en duurzame landbouw biedt perspectief om te komen tot een vitale kust. Door verder te gaan dan de huidige veelal op soberheid en doelmatigheid gebaseerde benadering kan versterking van de kustveiligheid samengaan met impulsen voor de regionale economie, de ecologische kwaliteit en de leefbaarheid van het kustgebied. Het burgerinitiatief Holwerd aan Zee biedt kansen voor een dergelijke integrale benadering. Hetzelfde geldt voor het creëren van een 'spoelzee' bij Noordpolderzijk, waar toerisme, landbouw en natuur samen gaan.

Kansen liggen met name in het feit dat grote delen van de dijk langs de kust moeten worden verbeterd, waarbij vanuit het Deltaprogramma wordt gezocht naar nieuwe dijkconcepten in het kader van de veiligheidsbenadering. Hetzelfde geldt voor de Afsluitdijk. Projecten die de natuurlijke dynamiek van de watersystemen zoveel mogelijk herstellen, sluiten hier op aan, onder meer door een meer geleidelijke overgang te bewerkstelligen tussen het vaste land en de Waddenzee. Dergelijke projecten kunnen gecombineerd worden met versterking van de waddenkusteconomie, met name door middel van initiatieven op het gebied van recreatie, landbouw en visserij. De verbreding van de sluis bij Kornwerderzand geeft een impuls aan de economie van het kustgebied en biedt tevens mogelijkheden voor toeristische ontwikkeling.

Het herstel van ecologische verbindingen tussen de Waddenzee met het achterland zijn van belang voor een vitale kust. Daarbij gaat het om verzachting van de randen van het Wad, waaronder kwelderontwikkeling en –herstel. De Drentse beken - die via het Lauwersmeer in verbinding staan met de Waddenzee - zijn hiervan een voorbeeld, maar ook de overgangen tussen Waddenzee en de Eems-Dollard en de overgang tussen Waddenzee en IJsselmeer zijn ecologisch van belang. De natuur in gebieden als het Lauwersmeer, Balgzandkanaal en het Amstelmeer is hierbij gebaat. Het creëren van een brakwater getijdengebied op de grens van zoet en zout biedt eveneens zicht op kansen voor zowel een rijkere natuur als nieuwe mogelijkheden voor natuurinclusieve landbouw.

Het aanbieden van een robuust netwerk van broedgebieden kan bijdragen aan het verbeteren van de vogelstand. Voorwaarden zijn het waarborgen van voldoende rust voor de vogels en de nabijheid van geschikt voedsel, waarbij predatie en overstromingen geen knelpunten meer vormen voor de gezondheid van de vogelpopulaties.

Samengevat richten de meerjarige investeringen zich op de volgende maatregelen:

- Ruimte voor innovatie en ontwikkeling in de landbouw (zilte vitaliteit in de overgangszone tussen zoet en zout) en de stimulering van een Waddenvoedselcultuur;
- Het creëren van één óf meer brakwater getijdegebied(en) op de grens van zoet en zout;
- Opwaardering sluis Kornwerderzand;
- Fysieke maatregelen om het broedsucces te vergroten, voldoende rustgebied en voedselaanbod te hebben en de invloed van predatie en overstromingen te verminderen;
- Het realiseren van ecologische verbindingen tussen Waddenzee en achterland .

Majeure opgave 5. Eems-Dollardgebied in balans

De majeure opgave voor het Eems-Dollard estuarium en het aanliggende kustgebied met zeehavens en bedrijventerreinen ligt zowel op ecologisch als economisch terrein. De ecologische opgaves betreffen in het bijzonder de noodzaak tot een ingrijpende verbetering van het watersysteem. Er is nu ernstige vertroebeling van het water door te veel slib erin. Daarnaast zijn er te weinig geleidelijke overgangen tussen land en water. Het doel is een dusdanige ecologische verbetering dat in de Eems-Dollard op termijn een gezond en veerkrachtig systeem (robuuste natuur) ontstaat én dat voldoende ruimte biedt voor duurzame (door)ontwikkeling van de havens en bedrijventerreinen.

Onlangs is het adaptief Programma Eems-Dollard 2050 tot stand gekomen. Voor de korte termijn gaat het om projecten langs de randen die vooruitwijzen naar systeemoplossingen, op korte tot middellange termijn het hanteerbaar maken van het slibprobleem, onder andere ook door het economisch rendabel te benutten voor onder meer de landbouw, dijkversterking en de (keramische) industrie. In het bijzonder gaat het dan om het versterken van natuurlijke dynamiek, bijvoorbeeld door middel van kwelders en voorlanden, slibinvang, zilte landbouw en recreatie. Op de lange termijn betreft het de hydrologische verbetering van het estuarium zodat natuurlijke processen weer kunnen functioneren. Met de uitvoering van het adaptief

programma kan het Eems-Dollardgebied zich ontwikkelen tot een robuust ecologisch systeem met waardevolle habitats. Daarmee draagt het gebied in belangrijke mate bij aan de verbetering van de ecologie van de Wadden als geheel.

Het Eems-Dollardgebied is een plattelandsgebied met veel kleine kernen en Delfzijl als grotere stad. Kenmerkend zijn de wierden, dijken en kwelders, met daarbinnen grote contrasten tussen het industriële landschap van de havens en de openheid van het wierdelandschap en de Dollardpolders. De Eems-Dollard heeft in zijn totaliteit de status van Natura-gebied.

Een andere belangrijke - economische - kans ligt in het vergroenen van het industriecluster in het Eems-Dollardgebied. Deze kan worden versneld door middel van een programma bestaande uit drie pijlers:

1. Faciliteren van innovatieve 'gamechangers' en pilotprojecten op het gebied van bioraffinage, circulaire economie en energietransitie;
2. Investerings in utilitaire infrastructuur, waaronder leidingen en gezamenlijke voorzieningen, in de Eemshaven en op Oosterhorn (Delfzijl) ten behoeve van de uitwisseling van stof- en energiestromen tussen bedrijven. Zowel om nieuwe producten te kunnen maken als om emissies en lozingen te reduceren;
3. Milieu-efficiënte uitbreidingsinvesteringen bij de industrie in het gebied die bijdragen aan het verminderen van primair grondstofgebruik, emissies en lozingen. Als de investeringen tevens bijdragen aan minder vertroebeling van de Eems-Dollard of andere natuurdoelen voor dat gebied is een bijdrage uit het Waddenfonds kansrijker. De manier waarop een dergelijke bijdrage wordt geleverd kan uiteenlopend zijn en hoeft niet in zich te hebben dat er een rechtstreeks verband is tussen het verminderen van emissies en de ecologische verbetering van de Eems-Dollard.

Samengevat houdt een en ander in dat de meerjarige investeringen zich richten op:

- Verbeteren van het ecosysteem, met name door het te veel aan slib uit het water te verwijderen en in te zetten als materiaal voor andere functies.
- Vergroening van het industriecluster in de Eemsdelta middels ondersteuning van

‘gamechangers’, uitbreiding van utilitaire infrastructuur en milieu-efficiënte uitbreidingsinvesteringen.

Majeure opgave 6. Eilanden op eigen kracht

Op de eilanden ligt een integrale gebiedsopgave, waarin toerisme, duurzaamheid en natuur in samenhang worden verbeterd. Economisch zijn die elementen sterk met elkaar verbonden. Volledig zelf voorzien in de behoefte aan energie en water is een onderwerp dat alle eilanden aanspreekt en bijdraagt aan het internationaal op de kaart zetten van dit unieke stukje Nederland. De schaal van de eilanden maakt het realistisch om die zelfvoorzienendheid op termijn te realiseren. In het visiedocument ‘duurzame Wadden’ hebben de eilanden vastgelegd hoe de transitie naar zelfvoorzienendheid in een stroomversnelling te brengen. Verder geeft dit document aan hoe duurzaamheid, toerisme en economie verbonden kunnen worden om kansen te creëren en te benutten. De eilanden pakken deze ambitie gezamenlijk op.

Toeristisch kennen de eilanden al een sterke infrastructuur. Het benutten van het predicaat Werelderfgoed lijkt voor de eilanden minder urgent in termen van bezoekersaantallen, maar kan in promotionele zin wel bijdragen aan het trekken van meer buitenlandse toeristen. Het beter vermarkten van de natuurcomponent biedt eveneens kansen, met als aandachtspunten het verbeteren van de toegankelijkheid en het versterken van de verbinding met duurzaamheid.

Samengevat richten de meerjarige investeringen zich op de realisatie van het volgende:

- Realiseren van zelfvoorzienendheid op het gebied van energie en water;
- Benutten van het predicaat Werelderfgoed in promotionele zin;
- Beter vermarkten van het natuurlijk kapitaal van het Waddengebied, onder meer door het verbeteren van de toegankelijkheid van natuurgebieden.

4. Uitvoering

Start- en uitgangspunten

De komende tien jaar is circa € 270 miljoen (stand 1 juli 2016) beschikbaar vanuit het Waddenfonds voor projecten. In het verlengde van de tot dusver gevolgde koers van het Waddenfonds is circa eenderde hiervan, een bedrag van circa € 90 miljoen, gereserveerd voor thematische opgaven. De overige middelen zijn gereserveerd voor majeure opgaven. Projecten die passen binnen de majeure opgaven kennen een meerjarige uitvoeringsduur en worden om die reden meerjarig begroot

Op basis van een inventarisatie van de provincies zijn in de eerste helft van 2016, parallel aan het opstellen van dit investeringskader, een vijftal urgente projecten bij het Waddenfonds ingediend. Latere indiening was niet mogelijk in verband met het starten van aanbestedingsprocedures, hetgeen zekerheid vraagt over de financiële dekking, of in contractuele verplichtingen zoals de realisatieovereenkomst met het Rijk voor de Vismigratierivier. Om die reden zijn in juni voor deze projecten beschikkingen verleend. Voor alle vijf projecten geldt dat de uitvoering nog in 2016 start en dat zij van betekenis zijn voor de majeure opgaven. Het bestuur van het Waddenfonds heeft de projecten beoordeeld en besloten de aanvragen te honoreren. De totale additionele bijdrage uit het Waddenfonds bedraagt circa € 50 miljoen. Het betreft de volgende projecten :

Urgent project	Beschikking	Betekenis voor opgave
Beleefcentrum DNA	€ 4.0 miljoen	Versterken en vermarkten werelderfgoed + Vitale Kust en Afsluitdijk
Marconi fase 3	€ 3.2 miljoen	Eems-Dollard in balans
Spuistroomcentrale Kornwerderzand	€ 2.8 miljoen	Vitale Kust en Afsluitdijk
Vismigratierivier Afsluitdijk - deel 2	€ 14.0 miljoen	Vitale Kust en Afsluitdijk + Waddenzee
Vitale kust Eemsdelta - deel 1	€ 23.6 miljoen	Eems-Dollard in balans

Eén en ander betekent dat - naast de totaal beschikbare € 270 miljoen - inmiddels circa € 50 miljoen is gereserveerd voor opgaven die ook bijdragen aan de majeure opgaven. Dat geldt ook voor het project Viswad, waarvoor een bedrag van € 10 miljoen is gereserveerd. Doel daarvan is om 20 tot 30% van de vergunningen voor garnalenvissers op te kopen. Dat kan pas als uitvoering van het convenant Viswad is geborgd, waaronder de transitie naar een duurzamer garnalenvisserij en vergroting van het areaal gesloten gebied voor garnalenvisserij. Deze maatregelen van het project Viswad gaan substantieel bijdragen aan de realisering van de majeure opgave Waddenzee van dit investeringskader.

Partijen worden uitgenodigd om, bij voorkeur in samenwerkingsverbanden, initiatieven te nemen die aansluiten op de majeure opgaven. De provincies zijn bereid zich daarbij faciliterend op te stellen op een wijze die aansluit bij de behoefte en reserveren hiervoor, in aanvulling op het Waddenfonds, middelen uit de eigen begroting. Hiertoe worden gezamenlijk, als basis van de programmabegroting en begrotingsbesprekingen, jaarlijks vóór 1 juli rapportages opgesteld.

Randvoorwaarden

De provincies willen - samen met partners - focus aanbrengen in investeringen in economie en ecologie van het Waddengebied. Daartoe zullen de mogelijkheden voor meerjarige financiële toezeggingen ten volle worden benut. Dit zal gebeuren in samenhang met andere budgetten van onder meer de provincies en middelen van anderen partijen, waaronder vanuit het Rijk en Europa.

In het verlengde van dit investeringskader zullen de Waddenprovincies zich inzetten voor cofinanciering voor de majeure opgaven vanuit onder meer POP3, LIFE, EFRO, het Deltaprogramma en Interreg. Voor het totale Waddengebied is een afgewogen investeringsmix nodig om alle beschikbare financiële middelen zo effectief en efficiënt mogelijk in te zetten.

Om voor een bijdrage voor een majeure opgave uit het Waddenfonds in aanmerking te komen, moet een voorstel in het algemeen voldoen aan de volgende kenmerken:

- Passend binnen het doelbereik en mogelijkheden van het Waddenfonds;
- Een groep of alliantie is aanspreekbaar op concrete projectresultaten, nu of straks;
- Het bereiken van resultaten omvat een meerjarige en integrale opgave;
- De uitvoering kent veelal één of enkele innovatieve elementen;
- Opgedane kennis wordt beschikbaar gesteld aan andere partijen in het Waddengebied

Programmeringswijze

Gekozen is voor een adaptieve wijze van programmeren. Deze aanpak maakt meerjarige integrale investeringen mogelijk, zonder dat de middelen al zijn uitgeput voor projecten die pas beslisrijp zijn over enkele jaren. Een majeure opgave bestaat veelal uit meerdere projectinitiatieven. Het adaptief programmeren speelt zich af in de voorbereidingsfase van projecten. Na deze voorbereiding volgt het definitieve financieringsbesluit vanuit het Waddenfonds, waarna de uitvoering kan starten.⁴

Deze adaptieve aanpak biedt:

1. Ruimte voor bestuurlijke weging en tussentijdse bijstelling;
2. Spreiding van projecten in tijd en ruimte;
3. Meerjarige zekerheid voor initiatiefnemers.
4. Stimulansen voor innovatief werken;

Een majeure opgave bestaat veelal uit meerdere projecten die in verschillende stadia van voorbereiding en uitwerking verkeren. In de voorbereidingsfase kunnen zich ook projectinitiatieven met potentie aandienen die nog niet beslisrijp zijn. Voor dergelijke initiatieven kan er bestuurlijk commitment worden aangegaan voor de verdere uitwerking tot concrete projectvoorstellen. Dit betekent dat de provincies middelen in de vorm van kennis, menskracht en financiën beschikbaar stellen om het initiatief verder te brengen. De hiermee gemoeide kosten zullen volgens een nader uit te werken en van te voren afgestemde financieringsafspraken door de drie provincies worden gedragen op voordracht van de Stuurgroep Waddenprovincies.

Bij deze werkwijze wordt in eerste instantie geprogrammeerd voor maximaal vier jaar. Elk jaar komt er een jaarschijf bij, zodat altijd vier jaar vooruit kan worden gekeken. De projecten worden inzichtelijk ondergebracht bij één of meerdere majeure opgaven. Zo blijft er ook in beeld of de 'projectenportefeuille' nog in balans is met de gelijke verdeling over economie en ecologie en is tevens inzichtelijk of aan alle majeure opgaven voldoende invulling wordt gegeven. Dat maakt het ook mogelijk 'te remmen' dan wel 'gas te geven' voor bepaalde projecten.

Op enig moment in de uitwerking is het projectinitiatief zover dat er sprake is van een concreet projectvoorstel. Een rijp project kent in ieder geval een deugdelijke begroting, waarbij

⁴ Aan het eind van de voorbereidingsfase wordt een besluit genomen of een aanvraag naar de uitvoeringsfase kan. Daartoe ontvangt de initiatiefnemer een voorlopige meerjarige toezegging tot een maximum bedrag. Vanaf het moment dat een aanvraag in de uitvoeringsfase zit, kan gestart worden met de beoordeling en vervolgens de uitvoering ervan.

voorzien is in de cofinanciering. Op dat moment kan een meerjarige subsidieaanvraag bij het Waddenfonds worden ingediend.

De analyse van de Waddenfondsbeschikkingen 2009-2015 leert dat er gemiddeld een multiplier is behaald van circa twee (naast elke euro vanuit het Waddenfonds staat een euro van een andere financier). Voor de komende periode wordt naar minimaal hetzelfde, maar zo mogelijk een hogere multiplier gestreefd. Bij elke aanvraag moet dit aspect uitgewerkt zijn in de projectbegroting.

Aan het eind van de uitwerkingsfase wordt een besluit genomen of de aanvraag naar de uitvoeringsfase kan. Voor projecten in de uitvoeringsfase geldt dat er van meerdere partijen commitment is. Dit houdt in dat:

1. de initiatiefnemer aangeeft het project verder te willen brengen en zich daarvoor inspanst;
2. de meest betrokken provincie(s) bereid is het initiatief verder te faciliteren;
3. het Waddenfonds aangeeft dat er financiële middelen voor een bepaalde duur worden gereserveerd en deze in die periode jaarlijks te beschikken.

Samengevat luiden de spelregels om in aanmerking te komen voor financiering als volgt:

1. Projectinitiatieven kunnen zich richten op de totale majeure opgave(n) of op één of meer onderdelen daarvan. Daarbij gaat de voorkeur uit naar aanvragen die door een samenwerkingsverband van meerdere partijen worden ingediend om tot integrale projecten of programmering te komen;
2. Voordat er sprake is van een mogelijk inzet van middelen uit het Waddenfonds wordt altijd nagegaan of vanuit regulier beleid en/of de marktsector investeringen worden gedaan;
3. Bij de toezegging van een meerjarige bijdrage worden in de uitvoeringsprogrammering zo nodig afspraken gemaakt binnen de provinciale begrotingen in afstemming met de begroting van het Waddenfonds;
4. Het projectplan bevat tevens afspraken ten aanzien van de vereisten op het gebied van zekerheden: kasritmes, rechtmatigheid, ruimtelijke ordening, communicatie, onderlinge afstemming, kennis en rapportages;.

Uitvoeringsprogramma en midterm review

Per project kan zo nodig in de voorbereidingsfase budget vrijgemaakt worden vanuit de drie provincies. Vanaf de uitvoeringsfase wordt tevens budget ingezet vanuit het Waddenfonds. Hiertoe wordt, na vaststelling van dit investeringskader, een uitvoeringsprogramma opgesteld. Dit programma omvat onder meer een uitvoeringsmonitor, het financiële instrumentarium, de gewenste producten, de organisatieopzet, de communicatie en de juridische aspecten. Ook worden in dit programma de afspraken uitgewerkt binnen de provincies en het Waddenfonds, tussen de provincies en tussen het Waddenfonds en de provincies. Verder wordt het ontwikkelen van het uitvoeringsprogramma benut om een gemeenschappelijke agenda te ontwikkelen naar het Rijk, onder meer ten behoeve van het MIRT-overleg. Op basis van de ervaringen met het toekennen van begrotingssubsidies via het nog te ontwikkelen uitvoeringsprogramma zal worden bepaald hoe de majeure opgaven het beste financieel gefaciliteerd kunnen worden. Hierin wordt ook de opzet van de midterm review in 2021 beschreven, inclusief hoe ontwikkelingen gemonitord zullen worden.

De majeure opgaven in dit investeringskader zijn voorzien van indicatieve percentages ten aanzien van de mogelijke bijdragen uit het Waddenfonds als onderdeel van de investeringsmix. De bijdragen vanuit de provincies wordt vervolgens in fase 4 (globaal van oktober 2016 – april 2017) verder uitgewerkt. Bij de Waddenfondsreserveringen voor majeure opgaven is aangesloten op de indicaties die vanuit het bestuur van het Waddenfonds al zijn aangegeven. In de strategie wordt voorgesteld om nu niet het gehele beschikbare bedrag in te zetten, maar ook ruimte te houden voor aanpassingen voor zowel majeure opgaven als voor thematische openstellingen in midterm.

Van de ca. € 270 miljoen die per 1-7-2016 beschikbaar is voor projecten wordt op basis van de verdeling tweederde: éénderde in plaats van € 180 miljoen nu € 150 miljoen in het vooruitzicht gesteld voor medefinanciering door het Waddenfonds. Dit betekent dat over vier jaar in de midterm besloten kan worden over circa € 30 miljoen. Dit bedrag kan hoger uitvallen op basis van realisaties tot op dat moment en heroverweging van de inzet voor thematisch opgaven in relatie tot de majeure opgaven. Het overzicht waarover nu (2016) als kaderstelling voor het Waddenfonds ten behoeve van majeure opgaven besloten wordt, ziet er als volgt uit:

	Wadden- zee	Haven- ontwikkeling & natuur- verbetering	Versterken en vermarkten Werelderf- goed	Vitale Kust en Afsluitdijk	Eems- Dollard- gebied in balans	Eilanden op eigen kracht
Verdeling € 150 mln. tbv majeure opgaven	10%, is € 15 mln.	20%, is € 30 mln.	10%, is € 15 mln.	27,5%, is € 41 mln.	25%, is € 38 mln.	7,5%, is € 11 mln
Belang ⁵ in opgave van ecologie (in %)	80	50	0	50	50	50
Belang in opgave van economie (in %)	20	50	100	50	50	50

De tabel geeft de richting aan voor de Stuurgroep Waddenprovincies en het Waddenfonds voor uit te voeren projecten in het Waddengebied die passen in het investeringskader. Het uitvoeringsprogramma zal uiterlijk worden geëvalueerd in 2021. Hierbij wordt ook

⁵ Het begrip 'belang' is hier bedoeld in de betekenis van de outcome van de te realiseren maatregelen. In de uitvoeringfase wordt dit begrip nader gedefinieerd zodat het afdoende bruikbaar is in het kader van de verantwoording van inzet Waddenfondsmiddelen voor de thema's ecologie en economie (bron: motie Atsma, 2006; <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-30594-10.html>).

teruggekeken naar de afspraken die in het investeringskader zijn gemaakt en welke bijstellingen nodig zijn voor het effectief blijven besteden van de middelen voor het Waddengebied binnen de vigerende kaders, dus ook het resterende deel voor de laatste vijf jaar thematische openstellingen. Dit kan in de periode tot 2026 leiden tot een verhoging van de nu voorgestelde € 150 miljoen voor de majeure opgaven tot zo'n € 170 à € 190 miljoen.

Kennisontwikkeling

Via het investeringskader, mede op basis van de leerpunten uit het expert judgement, volgt dat het nodig is om een goede kennisagenda op te stellen. Dit zal worden uitgewerkt in het uitvoeringsprogramma.; De Waddenacademie kan daarbij een belangrijke schakelfunctie tussen kennisinstellingen vervullen. Het gaat voor de majeure opgaven om een drietal vragen:

1. Hoe kan via het inschakelen van experts gekomen worden tot zo effectief mogelijke projectinitiatieven (hulp aan de voorkant)?
2. Hoe kunnen leerpunten in het ene deel van het Waddengebied worden benut bij andere delen (of opgaven)?
3. Hoe kan de verkregen kennis optimaal worden vermarkt?

Overigens blijven kennisontwikkeling en monitoring vereiste onderdelen van elke in te dienen aanvraag voor het Waddenfonds.

Bijlage 1. Samenvatting dialoofase

Inleiding

Een eerste versie van het Investeringskader Waddengebied 2016-2026 is opgesteld op basis van de kennis en ervaring van het Waddenfonds en de drie betrokken provincies bij het Waddengebied. Deze 'proeve' is ter consultatie gelegd en circa 40 organisaties hebben reacties ingediend. Vervolgens zijn tijdens de zogeheten 'Wadden-3-daagse' met circa 75 personen gesprekken gevoerd. Aanvullend hebben gesprekken plaatsgevonden over De Nieuwe Afsluitdijk, Zeehavens, Vergroening chemie, Holwerd aan Zee, Visserij, Zilte Leefbaarheid, Toerisme en PRW (Programma naar een rijke Waddenzee).

Opbrengst

De dialoofase heeft een rijke oogst opgeleverd aan kleinere opgaven c.q. elementen die onderdeel van majeure opgaven kunnen zijn: dit zijn opgaven die substantieel bijdragen aan het realiseren aan de verbetering van de ecologie en/of economie van het Waddengebied. Verder blijkt dat er veel winst valt te behalen door het delen van ontwikkelingen en ervaringen op verschillende thema's, denk aan toerisme, zilte leefbaarheid en natuurinclusieve economische ontwikkelingen.

Opvallend was dat veel partijen een integrale aanpak bepleiten. Een benadering die aanspreekt, maar dit betekent wel dat aanvragen niet primair met sectorale criteria en vereisten kunnen worden beoordeeld. In het verlengde hiervan werd bij herhaling gepleit voor het meefinancieren van ontwikkel- of onderzoekskosten, evenals het faciliteren van initiatiefnemers met voorbereidingsgeld om tot stevige integrale projecten te komen. Dit inzicht heeft er onder meer toe geleid dat er niet alleen geld beschikbaar zou moeten komen voor procesgeld om projecten planmatig volwassen te maken.

Tot slot blijkt dat veel direct betrokkenen nog niet zover zijn om in dit stadium heldere uitspraken te doen over hun eigen bijdrage aan het realiseren van projecten. Hetzelfde geldt voor hun verwachtingen met betrekking tot het Waddenfonds, de drie provincies en andere partijen. Ook op dit punt ligt een opgave voor de overheidspartijen om in samenwerking met initiatiefnemers tot uitvoeringsgerichte projecten te komen. Als methode hiertoe presenteert het investeringskader een adaptieve programmering.

Naast deze inhoudelijke verdieping heeft de dialoofase geresulteerd in het beter bekend maken van nut en noodzaak van het investeringskader. Ook is er duidelijk winst geboekt op het punt van vertrouwen in het proces en daarmee potentieel in het eindproduct.

Constateringen

Alles overziend, komt uit de dialoofase het volgende beeld naar voren:

- Er is een wereld te winnen met uitwisselen van kennis en capaciteit, met als doel het vinden van gemeenschappelijke punten. Betrokkenen dienen zich daarbij op te stellen en vanuit het investeringskader benaderd te worden als shareholder in plaats van stakeholder. Zij moeten, als opmaat om te komen tot majeure opgaven, op zoek naar de gezamenlijkheid in plaats van de verschillen;
- Majeure opgaven kunnen uit veel kleine uitdagingen bestaan: geef daar ruimte aan;
- Voorbereidingskrediet lijkt nodig om tot uitvoeringsgerichte projecten te komen;
- Met name kleine ondernemers hebben ondersteuning nodig om met goede voorstellen te komen, bijvoorbeeld met betrekking tot zilte teelt en toerisme;
- Belemmerende regelgeving aanpakken verdient aandacht;
- Kleine opgaven zijn de thematische onderwerpen die ook nu al via Waddenfonds worden gefinancierd. Deze insteek wordt voortgezet, maar kunnen wel ondersteunend zijn aan de majeure opgaven;
- Aandachtspunt in het verdere traject is omgaan met enerzijds de wens om compleet te zijn en anderzijds de wens om focus aan te brengen.

Bijlage 2. De staat van het Waddengebied

*Katja Philippart (Waddenacademie; lid kernteam Basismonitoring)
& Rick Hoeksema (RWS; voorzitter kernteam Basismonitoring)
m.m.v. Eelke Folmer (Ecospace, Lemmer) & John Dagevos (Telos, Universiteit van Tilburg)*

INTRODUCTIE

De Waddenzee, de waddeneilanden en de waddenkust vormen een dynamisch systeem, waarvan de natuurwaarden van wereldbelang zijn en dat ruimte en mogelijkheden biedt voor de mensen die er wonen, werken en graag op bezoek komen. De Waddenzee heeft bovendien de status van UNESCO Werelderfgoed. Om dit gebied met al zijn functies en waarden goed te kunnen beheren, is informatie nodig over de actuele toestand én over trendmatige ontwikkelingen op ecologisch, economisch en sociaal-cultureel gebied. Overheden, onderzoeksinstituten en universiteiten leveren daartoe een grote meetinspanning.

Basismonitoring

De huidige meetinspanningen dekken echter niet alle kennisvragen, ze zijn in veel gevallen niet op elkaar afgestemd, en de ingewonnen data zijn deels niet volledig ontsloten. Beheerorganisaties hebben daarom in de 'Samenwerkingsagenda Beheer Waddenzee' besloten om een meer coherent, effectief en toekomstbestendig meetnetwerk op te zetten, dat tegemoetkomt aan de behoeften vanuit beleid en beheer. Deze 'basismonitoring' bouwt voort op het Waddenfondsproject WaLTER. Hierbinnen zijn lopende meetprogramma's in kaart gebracht en data ontsloten, en is een eerste blauwdruk gemaakt voor de Basismonitoring Wadden.

Staat van het wad

Het Regiecollege Waddengebied (RCW) en de Waddenacademie willen periodiek een overzicht uitbrengen van trends in het Waddengebied, die de resultaten van gezamenlijke beheerinspanningen voor iedereen zichtbaar maken. Het prototype van de Waddenbarometer, ontwikkeld door Telos in opdracht van de Waddenacademie, schetst als eerste een breed en geïntegreerd beeld van de ecologische, economische en sociaal-culturele staat van het Waddengebied. De jaarrapportage 'Wadden in beeld', die specifieke informatie uit diverse waddenmonitoringprogramma's levert, is hiertoe de meest recente stap. Omdat de basismonitoring nog in opbouw is geeft Wadden in beeld 2015 nog geen volledig beeld. De volgende uitgave van deze rapportage zal completer zijn en ook informatie bevatten over trends in het maatschappelijk en het economisch domein.

Investeringskader

Voor de evaluatie van het 'Investeringskader Waddengebied 2016-2026' is aan het kernteam basismonitoring gevraagd om aan de hand van indicatoren die passen bij het Investeringskader een 'staat van het wad' te beschrijven: een beeld van vijf jaar geleden, de huidige situatie en een prognose van de toestand in 2026. Om volledig aan dit verzoek te kunnen voldoen is meer tijd nodig dan nu beschikbaar is. Deze voorlopige 'staat van het wad' is daarom grotendeels ontleend aan de rapportage Wadden in beeld 2015, de concept Waddenbarometer van de Waddenacademie en aanvullende trendanalyses. Met deze uitwerking voor het investeringskader is meteen een stap gezet naar de verbreding van de dialoog over relevante indicatoren voor beheer en beleid, en daarmee ook naar de verdere invulling van de basismonitoring.

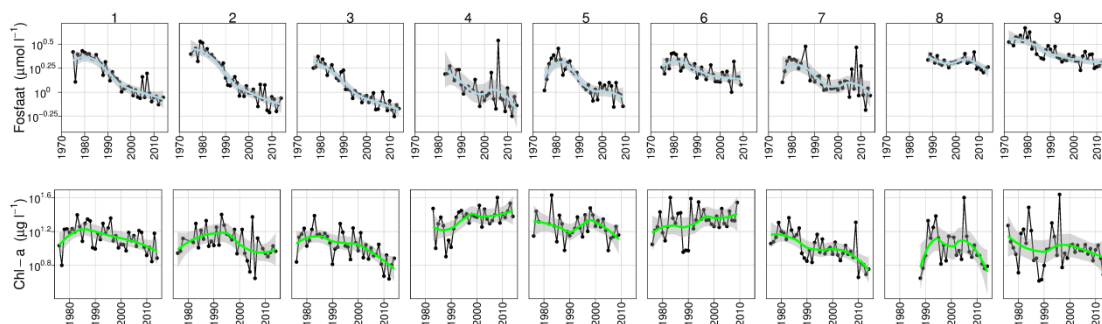
ECOLOGISCH DOMEIN

Waterkwaliteit

Achtergrondconcentraties van voedingsstoffen (stikstof en fosfaat) en fytoplankton (microscopisch kleine algen in het water) worden vaak gebruikt als indicator voor de natuurlijke draagkracht van een kustgebied, waaronder ruimte voor bodemdieren, vogels, visserij en aquacultuur. Verhoogde concentraties kunnen vervuילend werken en tot een achteruitgang van natuurwaarden en draagkracht leiden. Na een piek in de toevoer van fosfaat vanuit de rivieren in de tachtiger jaren, namen door overheidsmaatregelen de concentraties af, met name in het westelijke deel van de Waddenzee. Huidige concentraties van fosfaat zijn vergelijkbaar met die van voor de vervuiling ($< 0.5 \mu\text{mol l}^{-1}$), terwijl die van stikstof nog steeds hoger liggen. Op sommige meetlocaties (Figuur 1) volgt het verloop in fytoplankton (uitgedrukt in chlorofyl-a) min of meer dat van het groeibeperkende fosfaat (Figuur 2). In andere delen lijken deze patronen ontkoppeld te zijn, met relatief hoge waarden in recente jaren (Figuur 2). Mogelijk is hier een andere groeifactor beperkend (zoals licht), of worden er minder microalgen gegeten door de fytoplankton-grazers in het water en op de wadbodem.

Figuur 1 Ligging van meetstations voor waterkwaliteit van Rijkswaterstaat (nr. 1 t/m 9) en kombergingen in de Waddenzee

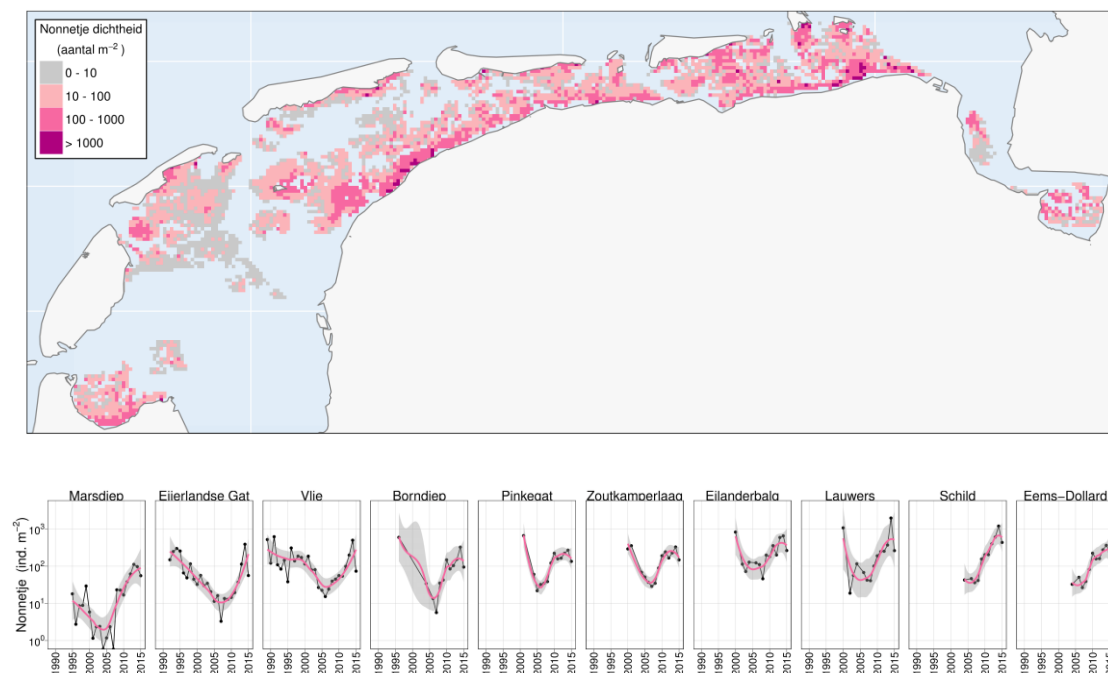

Figuur 2 Verloop in concentraties van fosfaat ($\mu\text{mol PO}_4^{2-}$ per liter) en dichtheden van fytoplankton (μg chlorofyl-a per liter) in het zeewater van 1976 t/m 2014 (Data: Rijkswaterstaat)

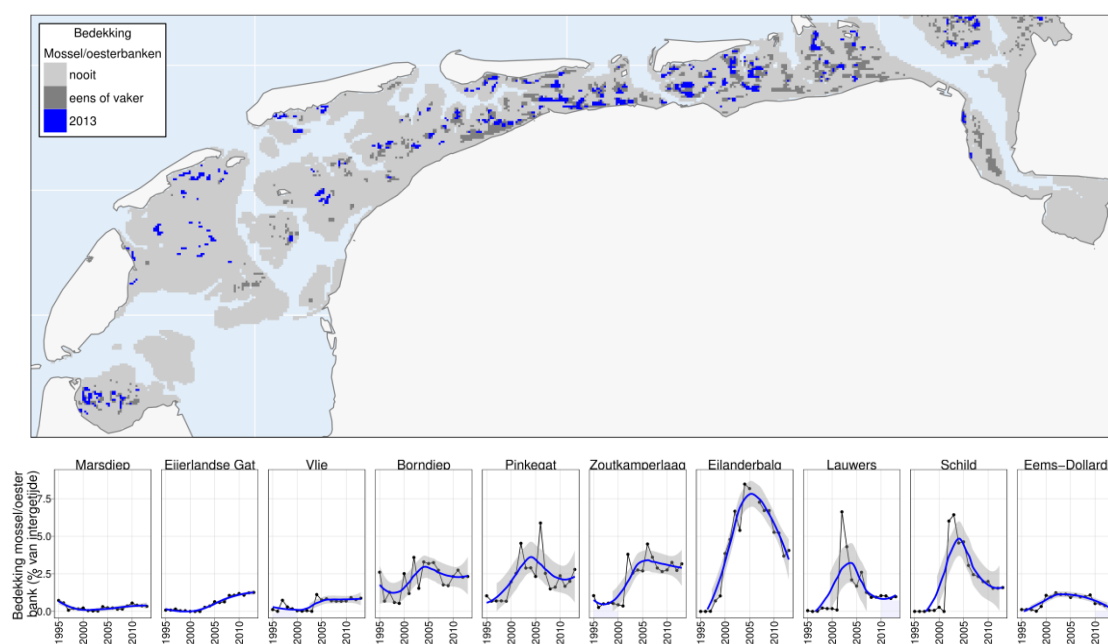
Bodemdieren

Het bodemleven, onder meer bestaande uit schelpdieren en wormen, vormt letterlijk de ondergrond van de Waddenzee en is een goede indicator voor de kwaliteit van de leefomgeving op het wad. Dit geldt met name voor het Nonnetje, een schelpdier dat zich op verschillende dieptes in de bodem kan ophouden, afhankelijk van honger en risico om opgegeten te worden. Na een aanvankelijke stijging in aantallen in de zeventiger jaren, gevolgd door een daling in de tachtiger en negentiger jaren, zit het Nonnetje gedurende de afgelopen 10 jaar weer in de lift (Figuur 3). Als mogelijke oorzaken voor deze

ontwikkeling worden veranderingen in mechanische kokkelvisserij, klimaat, groeicondities en predators (waaronder garnalen en vissen) genoemd.

Figuur 3 (a) Verspreiding van en (b) trends in dichtheden van Nonnetjes (aantallen schelpdieren per m^2) vanaf 2008 t/m 2015 (Data: NIOZ/SIBES)

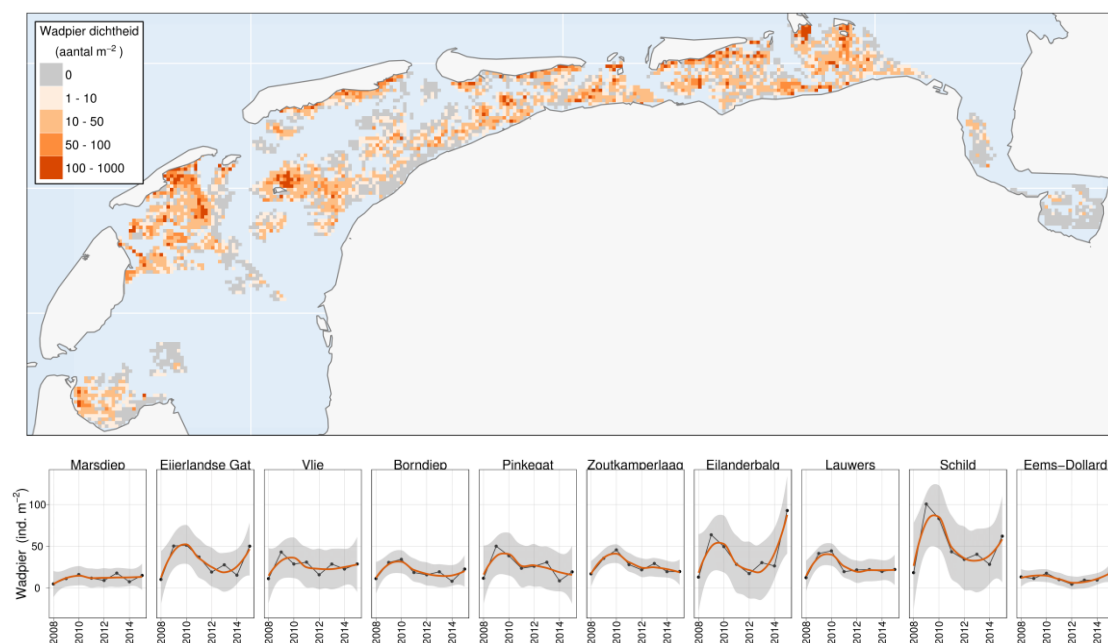

Figuur 4 (a) Verspreiding van en (b) relatieve bedekking van de wadplaten (%) door Mosselbanken (al dan niet vermengd met Oesters) vanaf 1995 t/m 2013 (Data: IMARES, MarinX).

Sommige bodemdieren hebben zelf invloed op hun leefomgeving en daarmee op de staat van het wad. Voorbeelden zijn mosselen die de wadbodem stabiliseren en Wadpieren die de bodem omwoelen. De relatieve bedekking van wadplaten door mosselbanken (tegenwoordig ook vaak vermengd met Japanse Oesters) is veel hoger in de oostelijke dan in de westelijke Waddenzee, mogelijk als gevolg van de verschillen in golfwerking tussen deze gebieden (Figuur 4). Over het algemeen is de positie van de

mosselbanken binnen deze gebieden redelijk stabiel, maar varieert de grootte van de banken van jaar tot jaar als gevolg van variatie in de broedval.

De Wadpier is de meest belangrijke worm (in gewicht) in de Waddenzee, met relatief lage dichtheden in het Eems estuarium (Figuur 5), mogelijk als gevolg van de hoge slibgehalten in dit gebied. In de afgelopen jaren waren de trends min of meer gelijk door de hele Waddenzee, maar in 2015 stegen in sommige kombergingen de gemiddelde dichtheden tot meer dan 50 wormen per m², waardoor het voedselaanbod voor wormenetende vissen en vogels daar sterk toenam. In deze dichtheden kunnen Wadpieren jaarlijks de wadbodem tot op 30 cm diep geheel omspitten, en daarmee de mogelijkheden voor ander bodemleven (zoals zeegras en kokkels) beperken of versterken.

Figuur 5 (a) Verspreiding van en (b) trends in dichtheden van Wadpieren (aantallen wormen per m²) vanaf 2008 t/m 2013 (Data: NIOZ/SIBES)

ECONOMISCH DOMEIN

Arbeidsmarkt

De werkgelegenheid is in grote delen van het Waddengebied gekrompen sinds 2010. Dat geldt niet voor Texel, Vlieland en Schiermonnikoog en voor het Bildt en Eemsmond. Voor deze laatste twee plaatsen moet worden aangetekend dat het om zeer kleine plaatsen gaat waarbij kleine (positieve) veranderingen snel een rooskleurig beeld opleveren. Kijkend naar de hoeveelheid banen per 1000 inwoners (als een soort maat om iets te kunnen zeggen over de mate waarin een gemeente in staat is haar lokale bevolking van werk te kunnen voorzien) kan vastgesteld worden dat dit aantal het hoogst is in Vlieland, Den Helder, Schiermonnikoog en Texel en het laagst in de kleinere gemeenten op het vaste land.

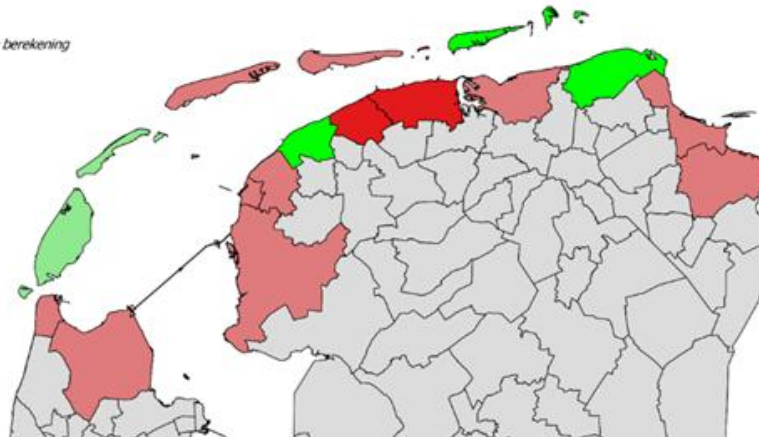
De werkloosheid (= werkloze beroepsbevolking: definitie CBS) in het Waddengebied is sinds 2011 overal (sterk) gegroeid (zie figuur 6 en 7). Het sterkst op het vasteland maar ook op Terschelling groeide de werkloosheid sterk. Anno 2015 is de werkloosheid in het Waddengebied het hoogste (bijna 9 %) in Oost Groningen (Delfzijl en Oldamt) en het laagste op de Waddeneilanden (<5%). De werkloosheid in Oost Groningen is verhoudingsgewijs zeer hoog. Ter vergelijking: in 2015 lag het gemiddelde landelijke werkloosheidspercentage op 6,9%.

Groei totaal aantal banen 2014

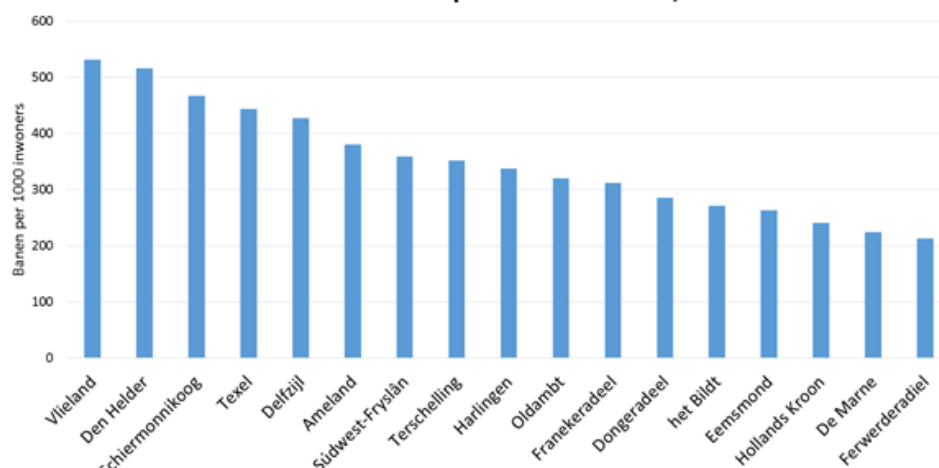
Index tov 2010

- < -15%
- 15% - 0%
- 0% - 5%
- > 5%

bron: cbs, eigen berekening

Totaal aantal banen per 1000 inwoners, 2014

bron: cbs, eigen berekening

Figuur 6 (a) Groei van aantal banen (%) vanaf 2010 t/m 2014 en (b) totaal aantal banen per 1000 inwoners in 2014 (Data: CBS)

Groei werkloosheid 2015

index t.o.v. 2011

- 0% - 15%
- 15% - 30%
- 30% - 45%
- > 45%

bron: cbs, eigen berekening

Actuele werkloosheid 2015

% werkloosheid

- <5%
- 5% - 6%
- 6% - 7%
- 7% - 8%
- > 8%

bron: cbs, eigen berekening

Figuur 7 (a) Groei van werkloosheid (%) vanaf 2011 t/m 2015 en (b) actuele werkloosheidssituatie in 2015 (Data: CBS)

Toerisme en recreatie

Voor de Waddenregio zijn toerisme en recreatie belangrijke bronnen van werkgelegenheid en inkomsten. Toerisme is op de Waddeneilanden veruit de belangrijkste werkgever, maar ook in de Marne en in iets mindere mate Súdwest-Fryslân en Harlingen is toeristische werkgelegenheid belangrijk (Figuur 8). Wordt gekeken naar de ontwikkeling van de werkgelegenheid in toerisme en recreatie dan kan waargenomen worden dat er plekken zijn waar de werkgelegenheid (sterk) is gegroeid maar dat er ook plekken zijn waar de werkgelegenheid juist (sterk) is gedaald. Op de eilanden is de toeristische werkgelegenheid gestegen op Vlieland, Texel en in mindere mate Schiermonnikoog, terwijl er sprake is van een daling op Terschelling en Ameland. Op het vasteland is er tussen 2011 en 2015 groei in het Bildt, Ferwerderadiel, de Marne en Delfzijl terwijl in de kop van Noord-Holland en Franekeradeel de toeristische werkgelegenheid juist sterk is gedaald.

De populariteit van de Waddenregio als vakantiegebied is in de loop van de tijd nauwelijks veranderd, waar bijvoorbeeld de populariteit van Nederland als vakantiegebied langzaam maar gestaag is afgenomen (zie figuur 9). De recente uitverkiezing van Texel in de “Lonely Planet” als een van de top 10 locaties die toeristen in Europa zouden moeten bezoeken illustreert de populariteit van het Waddengebied als toeristische hotspot.

Groei aantal banen in Recreatie en Toerisme 2015

Index t.o.v. 2011

- < -10%
- 10% - -5%
- 5% - 0%
- 0% - 5%
- 5% - 10%
- > 10%

bron: LISA, eigen berekening

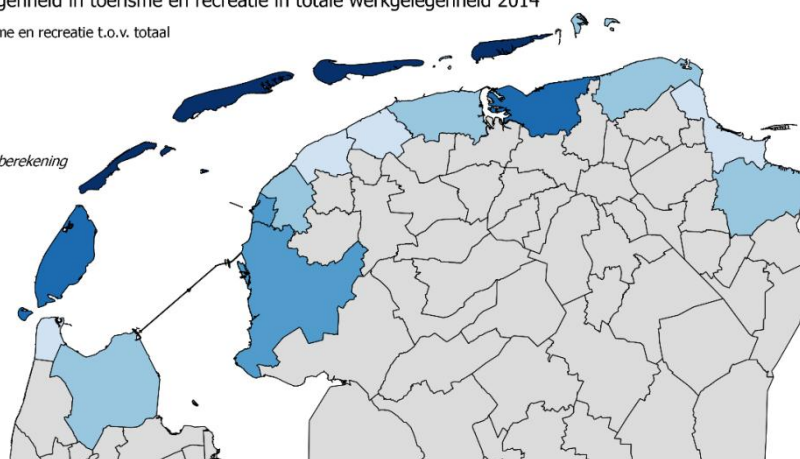

Aandeel werkgelegenheid in toerisme en recreatie in totale werkgelegenheid 2014

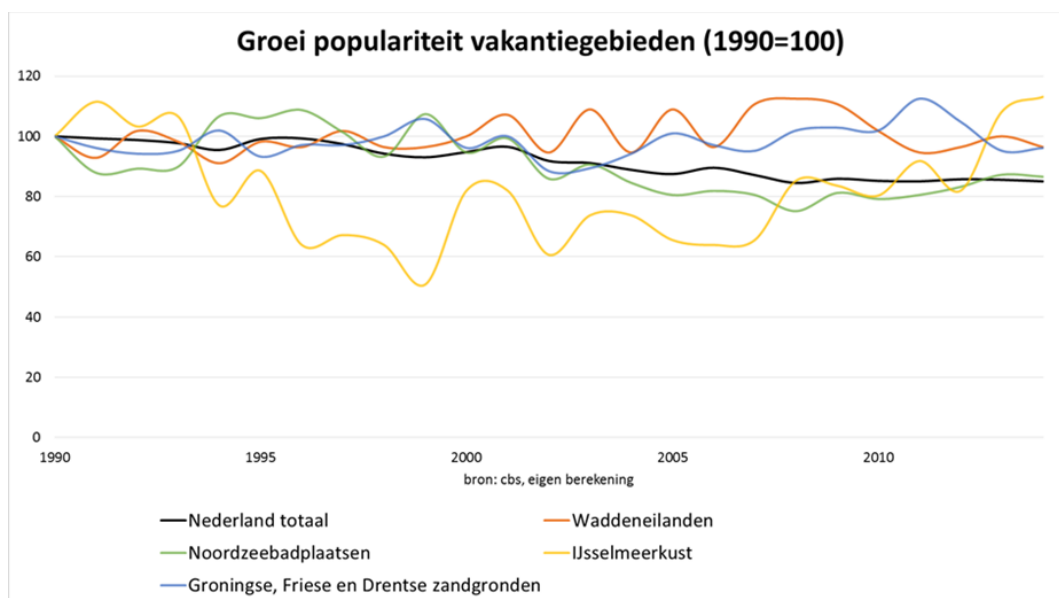
aandeel banen in toerisme en recreatie t.o.v. totaal

- <5%
- 5% - 10%
- 10% - 20%
- 20% - 30%
- >40%

bron: Lisa & cbs, eigen berekening

Figuur 8 (a) Groei van werkgelegenheid in toerisme en recreatie (%) vanaf 2011 t/m 2015 en (b) actuele situatie in 2014 (Data: LISA & CBS)

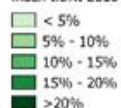
Figuur 9 Populariteit Nederlandse vakantiegebieden t.o.v. het referentiejaar 1990 (Data: CBS)

Landbouw

Sinds 2010 is het aantal landbouwbedrijven in het Waddengebied constant afgenomen, per saldo met een kleine 10%. In diezelfde periode is de oppervlakte cultuurgrond vrijwel gelijk gebleven en is de geproduceerde toegevoegde waarde met 10% gestegen (Figuur 10). De groei van de toegevoegde waarde wordt in belangrijke mate verklaard uit de gestegen arbeidsproductiviteit. Daarin zijn overigens binnen de Waddenregio grote verschillen. Op de Waddeneilanden (met uitzondering van Texel) en in Friesland is de groei van de arbeidsproductiviteit substantieel, terwijl deze in de Kop van Noord-Holland en in Oost Groningen nauwelijks is gegroeid (Figuur 11).

Groei arbeidsproductiviteit landbouw 2014

index t.o.v. 2010

bron: Panteia, eigen berekening

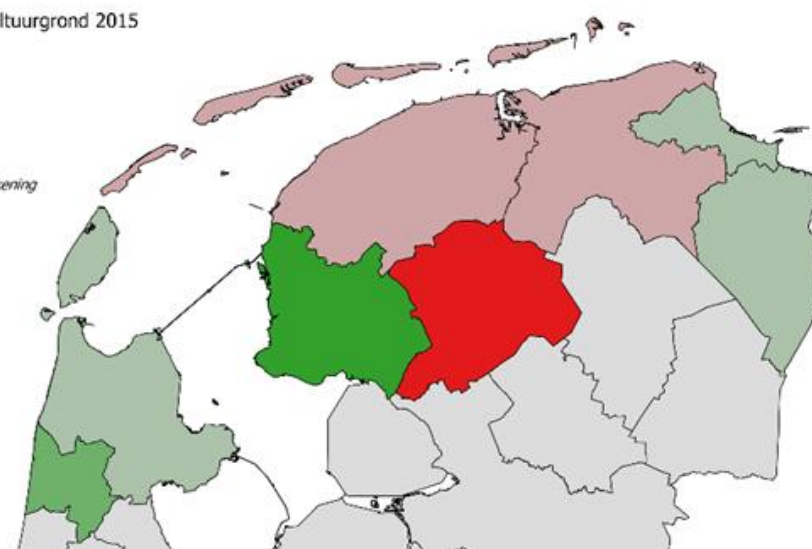

Groei aandeel cultuurgrond 2015

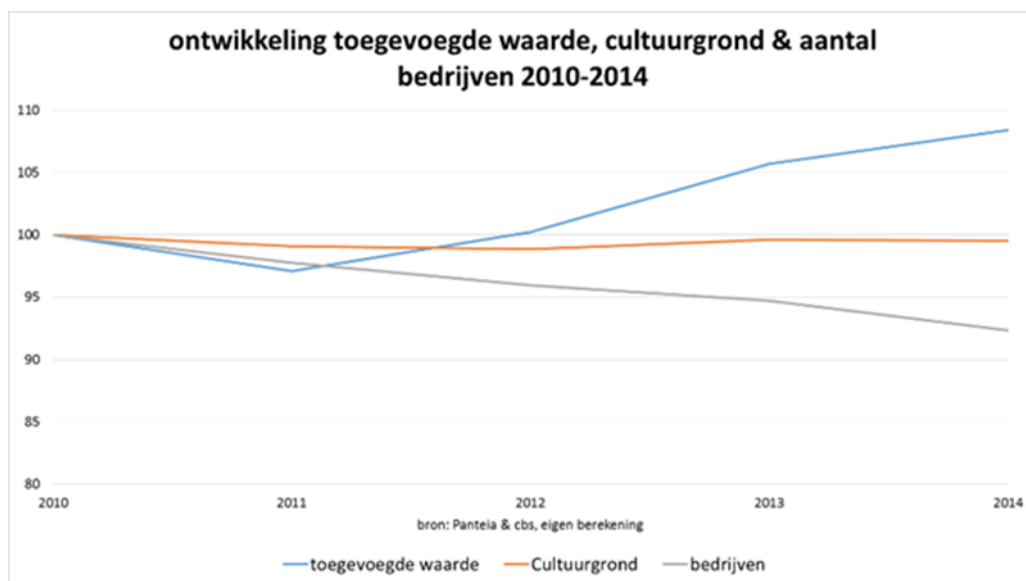
index t.o.v. 2011

bron: cbs, eigen berekening

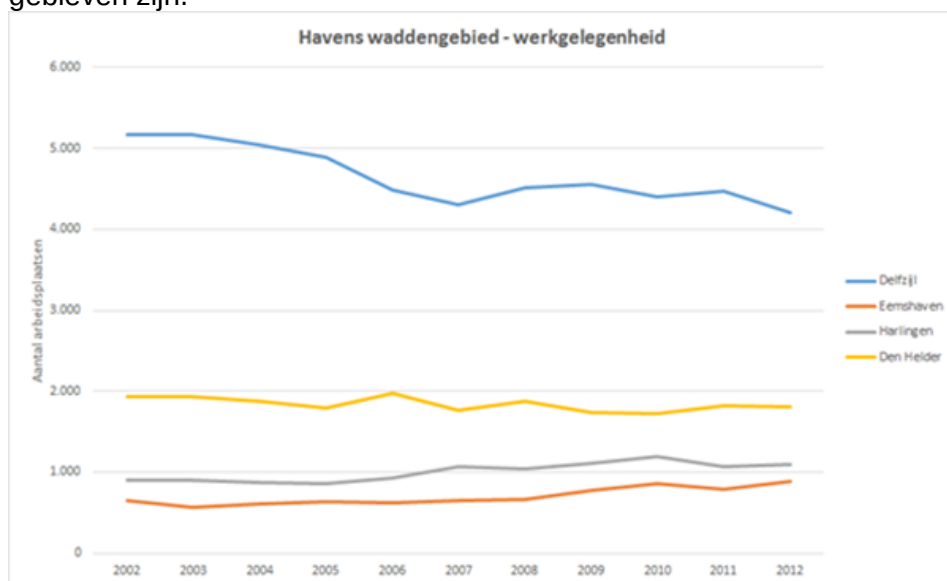
Figuur 10 (a) Groei arbeidsproductiviteit (%) in de landbouw (2010-2014) en (b) groei aandeel cultuurgrond (2011-2015) (Data: Panteia,, CBS)

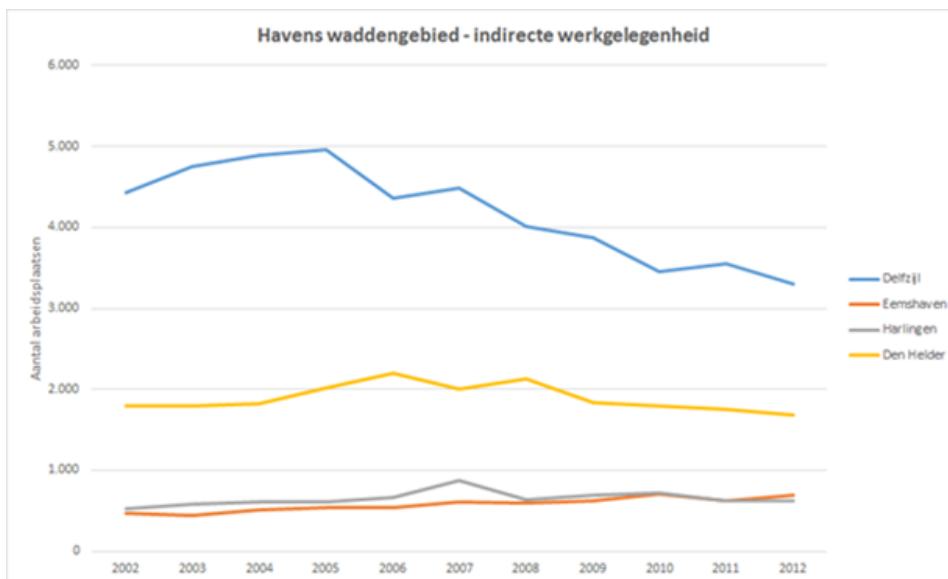

Figuur 11 Ontwikkeling in aantal kernindicatoren voor de landbouw sector van 2010 t/m 2014 (Data: Panteia, CBS)

Havens

Naast de landbouw en het toerisme vormen de Wadden(zee)havens een belangrijke bron voor directe en indirecte werkgelegenheid. Van de vier grote Waddenzeehavens is die van Delfzijl, als de werkgelegenheid die gekoppeld is aan de marine buiten beschouwing wordt gelaten (en die is substantieel), in termen van het directe en indirecte werkgelegenheidsvolume veruit de belangrijkste (Figuur 12a en b). In 2002 gaat het (geschat) om een kleine 10.000 arbeidsplaatsen. In 2012 is dit volume met een kwart afgenomen. Opvallend daarbij is dat de directe werkgelegenheid in Delfzijl tussen 2002 en 2007 gekrompen is en daarna min of meer op hetzelfde niveau is gebleven. De indirecte werkgelegenheid daarentegen groeit in die eerste periode juist maar neemt vanaf 2005 sterk en continu af. Per saldo is de afname in Delfzijl van de indirecte werkgelegenheid groter dan die van de directe. Voor de andere grote Waddenzeehavens, waarvan Den Helder (zonder de marine) de tweede grootste is, geldt dat de directe en indirecte werkgelegenheid tussen 2002 en 2012 nagenoeg constant gebleven zijn.

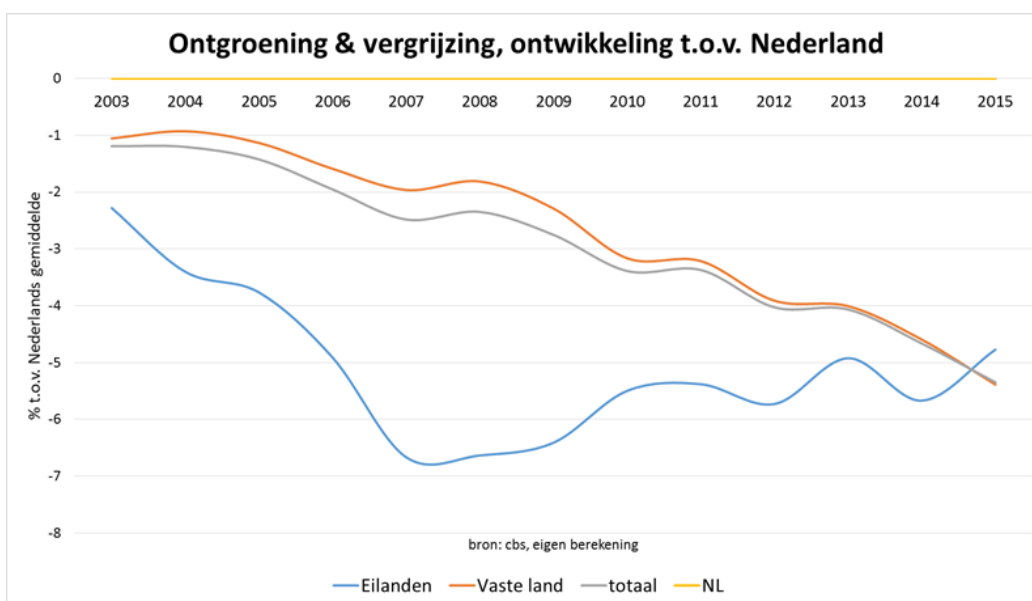

Figuur 12 (a) Directe en (b) indirecte werkgelegenheid Waddenhavens (2002-2012) (zonder marine werkgelegenheid) (Data: Erasmus Universiteit Rotterdam, Havenmonitor)

SOCIAAL-CULTUREEL DOMEIN

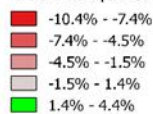
Ontgroening en vergrijzing

Het waddengebied wordt al lange tijd geconfronteerd met een gestaag proces van ontgroening en vergrijzing. Een ontwikkeling die al zichtbaar is sinds het begin van het millennium. Er is een verschil in ontwikkeling waar te nemen tussen het vasteland en de eilanden (Figuur 13). De eilanden zijn al eerder en (in eerste instantie) in sterkere mate dan het vaste land geconfronteerd met het vraagstuk van ontgroening en vergrijzing. Wel kan vastgesteld worden dat er sinds 2007 een kentering heeft plaatsgevonden. Op het vasteland zet de dalende trend zich gestaag voort, terwijl er op de eilanden een stabilisatie lijkt plaats te vinden. Ontgroening en vergrijzing vindt het sterkst plaats in de Groningse waddengemeenten, van de Waddeneilanden speelt het vraagstuk het minst op Terschelling.

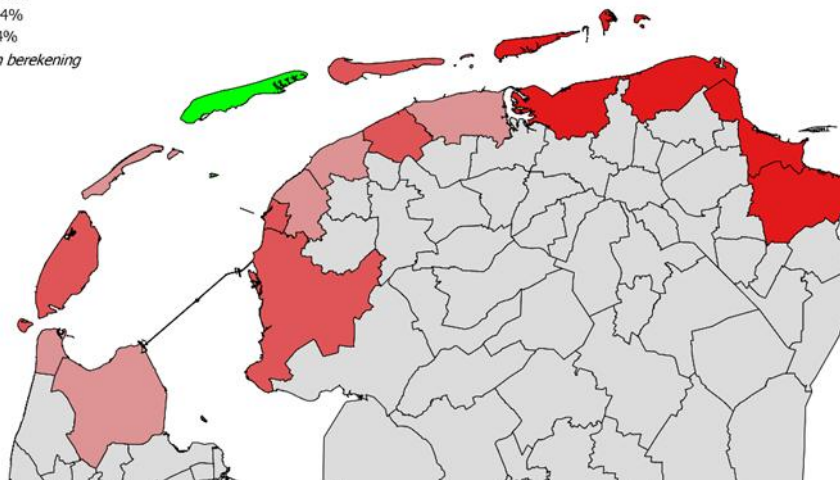

Ontgroening & Vergrijzing

Verskil ten opzichte van NL, 2015

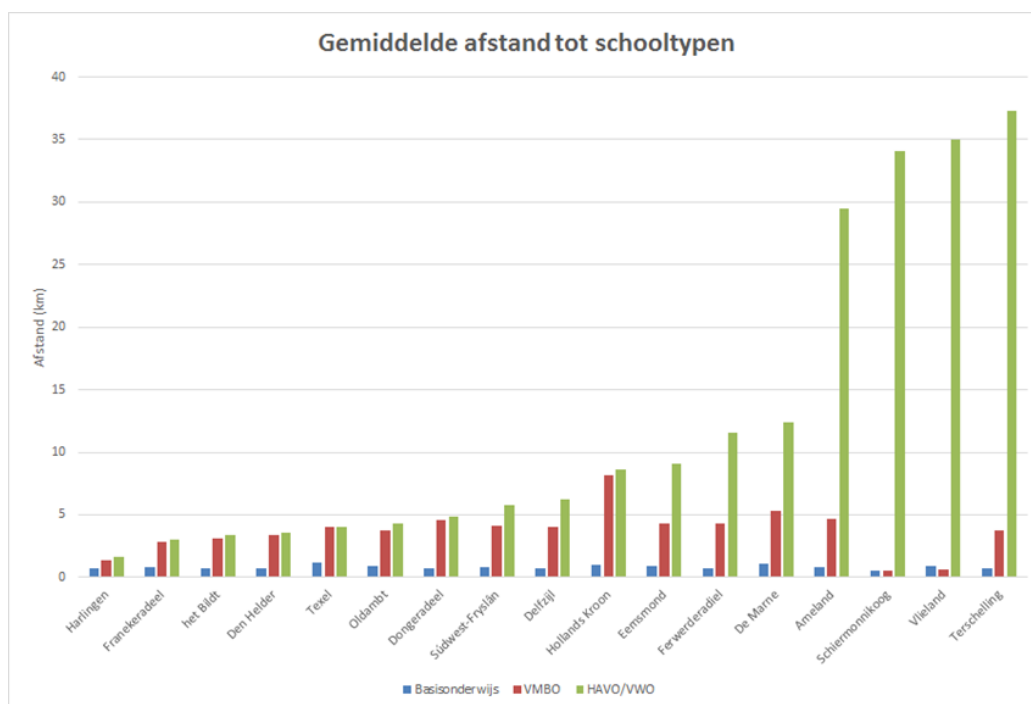
bron: cbs, eigen berekening

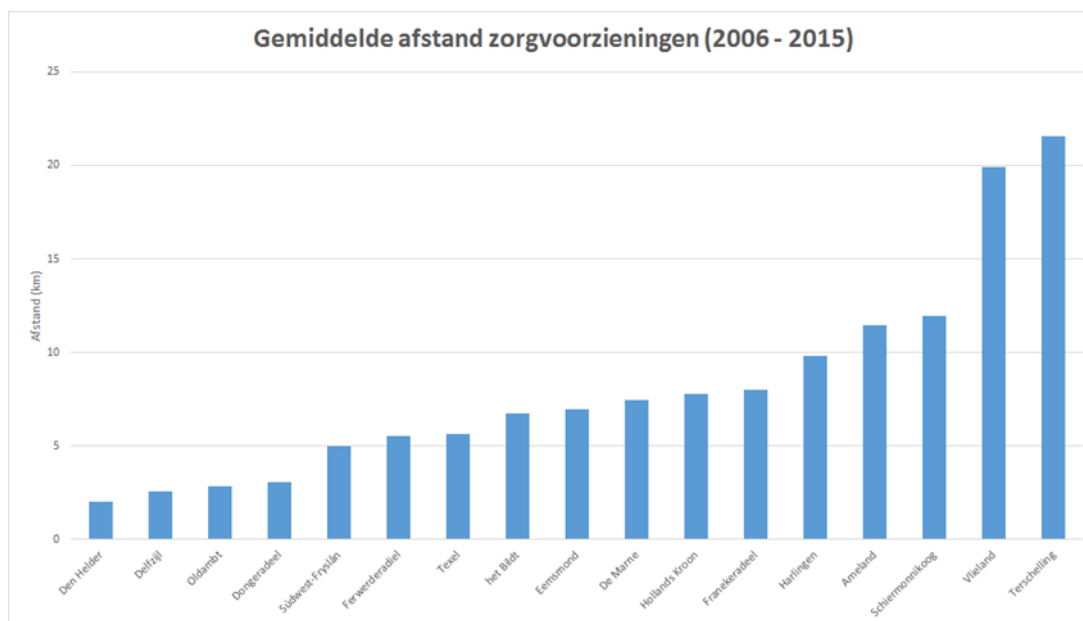
Figuur 13 (a) Relatieve ontgroening en vergrijzing t.o.v. NL in 2015 en (b) verloop ontgroening en vergrijzing van 2003 tot 2015 (Data: CBS)

Voorzieningenniveau

Vanuit leefbaarheid bezien en samenhangend met het vraagstuk van ontgroening en vergrijzing is de beschikbaarheid en uiteraard de kwaliteit en diversiteit van voorzieningen van groot belang. Kijkend naar de schoolvoorzieningen geldt dat op de Waddeneilanden (m.u.v. Texel) scholen voor HAVO/VWO ontbreken (Figuur 14). Voor de inwoners van met name Noord-Groningen geldt dat scholen voor HAVO/VWO verhoudingsgewijs ver weg liggen. Waar het gaat om zorgvoorzieningen (huisarts, apotheek, ziekenhuis, fysiotherapie, consultatiebureau) kan wederom vastgesteld worden dat deze op de Waddeneilanden (met uitzondering van Texel) het verst weg liggen. Dat geldt in het bijzonder voor Terschelling en Vlieland (Figuur 15).

Figuur 14 Gemiddelde afstand (km) tot scholen in Waddengemeenten van 2006 t/m 2015) (Bron: CBS)

Figuur 15 Gemiddelde afstand (km) tot zorgvoorzieningen in Waddengemeenten van 2006 t/m 2015) (Bron: CBS)

Bijlage 3. Kansen in de gebiedsdelen

De inhoud van deze bijlage heeft gefungeerd als stap op weg naar de formulering van de majeure opgaven in hoofdstuk 3. Door in te zoomen op de gebieden, wordt scherper welke transities per deelgebied nodig zijn. Gekozen is voor een gebiedsindeling die herkenbaar is en waar inhoudelijke samenhang bestaat. Het betreffen zeven deelgebieden, te weten Waddenzee, Noordkop, Afsluitdijk, Kust Fryslân-Groningen, Waddeneilanden, Lauwersmeer, en Eems-Dollard. Het is uitdrukkelijk niet de bedoeling dat de gebiedsbeschrijvingen worden gelezen alsof het Waddengebied in zeven deelgebieden wordt opgeknipt. Het ongedeeld Waddengebied vormt immers het uitgangspunt.

1. Waddenzee

Gebiedskarakteristiek

De Waddenzee is een Natura 2000-gebied van internationale betekenis en heeft tevens de status van Werelderfgoed. Het is één van de weinige natuurgebieden in Nederland waar de natuur grotendeels vrij spel heeft. Onder invloed van wind, golfslag en getijwerking is sprake van een grote dynamiek. Wadplaten en geulen wisselen elkaar af waarbij mosselbanken en andere biobouwers niet alleen zorgen voor verankering van het zand en slib maar ook voor een gevarieerd voedselweb. Op de wadplaten komt een beperkt aantal soorten als wormen en schelpdieren in grote aantallen voor. Deze 'biomassaliteit' vormt het voedsel voor miljoenen (trek)vogels. Het gebied is dan ook een onmisbare schakel in vogel- en vistrekroutes en fungeert bovendien als kraamkamer voor allerlei vissoorten en als tankstation en rust- en broedgebied voor miljoenen vogels en andere dieren. Ook kent het gebied een enorme variëteit aan landschappen op de grens van zoet en zout. Op veel plaatsen is de gradiënt van kwelder, via wadplaten en geulen naar eilanden, nog aanwezig. Hierdoor kan er in potentie een compleet voedselweb, van alg tot toppredator, tot ontwikkeling komen.

Uitdagingen

Ondanks de beschermde status staat het unieke gebied onder druk. Belangrijkste bedreigingen zijn de klimaatverandering en de havenactiviteiten en het daarmee verbonden haven- en vaargeulonderhoud. Verder zorgen bepaalde soorten visserij voor bodemberoering en ongewenste bijvangst, waardoor het bodemleven en visbestanden worden verstoord. Een biobouwer als zeegras komt nauwelijks meer voor en herstel komt moeizaam van de grond. Wel keren mosselbanken terug in de voor visserij gesloten gebieden. Ook kokkels en nonnetjes komen - na het stopzetten van de mechanische vangstmethode - weer in grote aantallen voor op de wadplaten. In de geulen is echter sprake van een sterke afname van de hoeveelheid vis, wat er op duidt dat de kraamkamerfunctie onder druk staat. Predatoren als haaien, roggen en kabeljauw zijn inmiddels vrijwel geheel uit de Waddenzee verdwenen.

De temperatuurstijging, een gevolg van de klimaatverandering, maakt de Waddenzee waarschijnlijk ongeschikter voor bepaalde vissoorten. Over de gehele linie is de totale visstand dan ook lager dan ooit. Het feit dat in het verleden veel zoet-zout overgangen zijn afgesloten met dijken en sluizen is hier eveneens debet aan. Zo is de verbinding voor trekvis met de beken in Drenthe doorbroken. Het herstellen van de hele gradiënt, van eiland tot bronbeek, zou een grote bijdrage aan de kwaliteit van de Waddenzee kunnen leveren. Kansen liggen met name in herstel van de verbindingen met het Lauwersmeer, Amstelmeer en IJsselmeer.

Het ontbreken van dynamiek in de kwelders leidt tot veroudering en terugval van de soortenrijkdom. Ook lijkt de verstoorde sedimenthuishouding door vaargeulverdiepingen, baggerstort en zandsuppleties een veel grotere invloed te hebben op de

leefomstandigheden dan voorheen werd aangenomen. Daarnaast wordt de rijke biodiversiteit bedreigd door oprukkende invasieve exoten. Indien deze zich blijvend vestigen, verstoort dat de natuurlijke ontwikkeling van het gebied. Exoten zoals de Amerikaanse ribkwal of de Japanse oesterboorder kunnen verstrekkende gevolgen hebben voor het functioneren van het ecologisch systeem. Dat is ongewenst. Een geheel andere bedreiging vormt de toename van microplastics in het water. Van het effect daarvan is nog veel onbekend.

Het rijke vogelleven staat onder druk. Jaarlijks vermindert het aantal broedvogels die specifiek zijn voor de Waddenzee en ook trekvogels hebben het moeilijk. Door verruiging van de duinen en de kwelders, toename van predatie, een gebrek aan rust, en het steeds vaker voorkomen van overstromingen in de zomer, overleven er te weinig kuikens om de populaties in stand te houden. Ook de achteruitgang van de visstand vermindert de aantrekkelijkheid van het gebied voor visetende vogels. Verder zorgt de toenemende vaarrecreatie op ongewenste plekken voor rustverstoring.

Aandacht verdient verder de zeespiegelstijging in combinatie met bodemdaling als gevolg van onder meer de gas- en zoutwinning in het gebied. In hoeverre dit een bedreiging vormt voor de biodiversiteit is nog onzeker, ook omdat tegelijkertijd ophoging van de bodem plaatsvindt door sedimentatie. De belangrijkste vaargeulen slibben dicht, net als komvormige gebieden zoals Balgzand. Verder is duidelijk dat voor de buitendelta's bij de zeegaten tussen de eilanden de zeespiegel sneller stijgt dan dat de bodem ophoogt. Hetzelfde geldt voor plekken langs het vasteland waar een geul zich naar de kust toe beweegt. Verder is een aantal locaties op de eilanden onderhevig aan kusterosie.

De Nederlandse Waddenzee is onderdeel van een groter geheel. Dit geldt niet alleen in fysieke zin, maar ook beleidsmatig. Ontwikkelingen op de Noordzee, op de eilanden en de kwaliteit van het rivierwater hebben allemaal invloed op natuurwaarden en het ecologisch functioneren van de Waddenzee. Bovendien is het beheer versnipperd. De uitvoering hiervan door de diverse organisaties gebeurt te veel vanuit een visie op de eigen gebieden in plaats van op basis van doelen voor het gehele systeem. Voor het verbeteren van het beheer is een meer programmatische aanpak nodig, met inbegrip van het aanpassen van de eigendoms- en beheerstructuur. De lopende samenwerking tussen beheerders kan een eerste stap zijn naar een gezamenlijke doelstelling voor het beheer van de Waddenzee als geheel. Dat kan goed samen gaan met het vergroten van de beleefbaarheid van de fysieke en ecologische kwaliteiten van de Waddennatuur en het stimuleren van recreatief medegebruik om de Werelderfgoed status beter te benutten. Wel vereist dit zonering in combinatie met het sluiten van gebieden en het bieden van extra recreatieve mogelijkheden en voorzieningen op specifieke plekken.

Streefbeeld 2025

Het streefbeeld voor 2025 is een rijk, optimaal functionerende Waddenzee dat als één gebied wordt beheerd en zo veerkrachtig is dat de effecten van menselijk medegebruik beperkt afbreuk doet aan de natuurwaarden van het systeem. Op ecologisch vlak is sprake van een positieve ontwikkeling van haar functie als kraamkamer, tankstation en broedgebied voor vogels. Ook het morfologisch systeem functioneert weer zo natuurlijk mogelijk: zand, sediment en zoet, brak en zout water kunnen zich veel vrijer bewegen tussen Noordzeekustzone, kwelders, duinen, geulen en de wadplaten. Het Waddengebied ontwikkelt zich tot een veerkrachtige klimaatbuffer: veilig voor mensen om te wonen en met behoud van de rijke natuur. In de zeereep en de duinen is waar mogelijk de dynamiek toegenomen. Via de punten van eilanden wordt een deel van het zand naar de Waddenzee gevoerd. Een ander deel komt via duinopeningen op achterliggende natuurgebieden waar dynamiek vrij spel heeft, zodat het gebied natuurlijk opgehoogd wordt.

Er is een start gemaakt met het herstel van ecologische verbindingen met de Noordzee en het achterland, terwijl de waterkwaliteit steeds meer voldoet aan de daarvoor gestelde

beleidsnormen in het kader van de Kaderrichtlijn Water (KWR) en Natura2000. Ook bedreigingen als microplastic en hormoonverstorende stoffen verminderen. Mede hierdoor is zicht op het ontstaan van een vrij compleet voedselweb, met een gezond visbestand, uitgestrekte schelpdierbanken en vegetatiestructuren zoals wieren en zeeslavelanden. Op meer plekken is sprake van geleidelijke overgangen van zoet naar zout water. Een continue 'lokstroom' van zoetwater trekt vissen aan en maakt het voor soorten als de paling mogelijk om vanuit de Waddenzee via vispassages landinwaarts te zwemmen. Ook het areaal aan natuurlijke mosselbanken is sterk toegenomen. Waar natuurlijke ontwikkeling dat vraagt, is de bodemberoerende mossel(zaad)visserij verdwenen. De innovatie via MZI's is succesvol en levert een uitstekende kwaliteit mosselen. De druk van de garnalenvisserij op de natuur in de Waddenzee is aanzienlijk verminderd, de garnalenvisserijsector is verduurzaamd en men krijgt door de verbeterde prijs/kwaliteitverhouding een hogere prijs voor het hoogwaardige Waddenproduct. In de Waddenzee is ruimte voor een moderne visserij die bijdraagt aan een gevarieerde visstand, die de flora en fauna van de bodem niet aantast en die de recreatie in de havens versterkt.

Tot slot wordt de Waddenzee eenduidig en integraal beheerd. De Waddenzee is daardoor in 2030 nog steeds een internationaal erkend en gewaardeerd UNESCO-Werelderfgoed, waar de economische sectoren de natuur gebruiken om meerwaarde te generen voor hun product en de revenuen daarvan ook ten goede laten komen aan het systeem: Een rijke Waddenzee voor de natuur, maar ook voor een sterke Waddeneconomie.

Kansen

Impulsen om de bodem én het bodemleven van de Waddenzee gezonder te maken, zijn nodig om de gewenste rijke Waddenzee te realiseren. Daarmee wordt bijgedragen aan de realisering van een compleet voedselweb voor de Waddenzee. Hieronder kunnen activiteiten vallen gericht op kwelderbeheer, het creëren van rustplekken voor planten en (schaal)dieren, het bevorderen van het voedselaanbod voor toppredatoren, het verminderen van de slibbelasting en het verduurzamen van de visserij en het toerisme.

De robuustheid van de Waddenzee kan versterkt worden door de ecologische verbindingen met het achterland te versterken, met name door het creëren van ruimte om op een aantal plekken die verbonden zijn met een groot achterland zout water binnen te laten (voorbeelden zijn Balgzandkanaal/Amstelmeer; Afsluitdijk, Lauwersmeer en de Westerwoldse Aa). Dit maakt het mogelijk om een aantal brakwatermilieus en geleidelijke zoet-zout overgangen te realiseren voor trekvis en broedgelegenheid en voedsel voor Wadvogels. In het verlengde hiervan liggen kansen om de waterkwaliteit en het beheer van beeksystemen in het achterland te verbeteren, iets wat ook bijdraagt aan het verbeteren van de vismigratie.

De Waddenzee blijkt een belangrijke zwakke schakel te zijn in de Oost-Atlantische route van trekvogels. Hoe meer een trekvogel afhankelijk is van de Waddenzee, hoe slechter het met de vogel gaat. Voor het verbeteren van de schakelfunctie in vogel- en vistrekroutes liggen er kansen in het optimaliseren van de internationale relaties van de Waddenzee. Dit vergt het formuleren van een samenhangende kennisagenda in trilateraal verband. Vervolgens volgt leren van en afstemming met andere gebieden met Wadsystemen via de flyway en de swimway. Tevens dient het beheer meer afgestemd te worden op de schakelfunctie van de Waddenzee. Met tellingen in het kader van het Wadden Sea Flyway Initiative is op dit punt voor trekvogels een eerste stap gezet. Dit moet leiden tot een meer op de schakelfunctie afgestemd beheer en inrichting van het gebied. Daarbij kan de Waddenzee zich profileren tot voorbeeldgebied, met een kenniscentrum als blikvanger.

Speerpunten investeringen

- Herstel van het bodemleven en bevorderen van een compleet voedselweb;
- Herstel van ecologische verbindingen met het achterland en verzachting van de randen van het Wad (waaronder kwelderontwikkeling en -herstel);
- Optimaliseren van de functie voor vogels en vissen van de Waddenzee als schakel

- in de internationale trekroutes;
- Kustverdediging combineren met optimaliseren van de ecologische functies van het Wad;
- Kennisontwikkeling en monitoring;
- Benutten van de toeristisch-recreatieve belevingswaarde in het kader van de Werelderfgoedstatus, afgestemd op de natuurwaarden;

2. Noordkop

Gebiedskarakteristiek

De havens van Den Helder en Den Oever bepalen samen met het agrarische achterland het beeld, met als opvallend element Wieringen. Het voormalige Waddeneiland is nog steeds herkenbaar in het landschap en kent relatief veel kleinschalige landbouw, visgerelateerde activiteiten en hoge natuurwaarden. Het is een gebied met drie kusten: de Noordzee, de Waddenzee en het IJsselmeer. Aan de Noordzeekust zijn elementen van de Atlantikwal en de in de tijd van Napoleon aangelegde forten ijkpunten in het landschap. Qua begrenzing in de verordening bij het Waddenfonds gaat het in de Noordkop om de gemeenten Den Helder en Hollands Kroon (de voormalige gemeenten Anna Paulowna en Wieringen). Dit betekent overigens dat een groot deel van de landbouw in de Noordkop zich buiten het werkgebied van het Waddenfonds bevindt.

Met uitzondering van de Noordzeekust kent de Noordkop steile oevers en kusten. In tegenstelling tot de Fries-Groningse kust is hier nooit een Wadloopcultuur of andere gebiedsspecifieke recreatie ontstaan. Bij de Afsluitdijk en het Amstelmeer is een harde scheiding tussen zout- en zoetwater.

De marine en de offshore industrie zijn grote werkgevers voor de regio. De aanwezigheid van de luchthaven is een unique selling point voor de offshore sector gerelateerde werkgelegenheid in deze regio. De stadsvernieuwing in de gemeente Den Helder, waaronder de transformatie van Willemsoord, verbetert de kwaliteit van de leefomgeving. Via de Tesohaven is Den Helder de poort naar Texel. De zaadveredeling, Bio Valley (biologische landbouw), de bollenteelt en intensieve vormen van agrarische bedrijfsvoering zorgen voor een kennis- en kapitaalintensieve economie in dit gebied.

Uitdagingen

Het herstel van de natuurlijke dynamiek van de Waddenzee is een ecologisch speerpunt. Door harde oevers, dijken en waterpeilverschillen is de vismigratie kwetsbaar. Op haar beurt staat de landbouw voor de uitdaging om te anticiperen op klimaatverandering, met name ten aanzien van de verwachte extremen in weer (nat en droog) en toenemende verzilting als gevolg van de stijging van de zeespiegel. In het verlengde hiervan liggen er mogelijkheden om te besparen op het energieverbruik van de uitgebreide kassencomplexen. Tegelijk verdient het verbeteren van de ecologische voetafdruk aandacht door zowel de externe input van gewasbeschermingsmiddelen en kunstmest als de uitstoot van broeikasgassen als CO₂ en methaan te verminderen.

De duurzame ontwikkeling van de haven van Den Helder is een van de economische pijlers in het gebied. Ondernemers zien niet alleen kansen om de olie- en gasgerelateerde dienstverlening waaronder de ontmanteling van offshore platforms te handhaven, maar ook uit te breiden richting windparken op zee. Dit vraagt om versterking van de bestaande samenwerking en (kennis)infrastructuur. De haven heeft te kampen met slibverwerking als gevolg van de dynamiek van de zee. Hierdoor is de vismigratie beperkt en wordt de ecologische potentie van Balgzand onvoldoende benut. Het herstellen van de dynamiek door doorstroom van het slib naar Balgzand leidt mogelijk tot lagere kosten voor slibverwerking en een hogere biodiversiteit op Balgzand. Het Balgzandgebied is een waardevol natuurgebied, maar het is wel verschaald en kwetsbaar voor verstoring. Zo bevinden de hoogwatervluchtplaatsen voor de vogels zich in een zeer smalle zone langs de

dijk, waardoor het ook niet mogelijk is om deze zone voor publiek open te stellen. Met grotere kwelders langs de dijk wordt het gebied veel robuuster en ontstaat tevens het perspectief dat mensen de natuur weer kunnen beleven. De verbinding met de achterliggende natuurgebieden zoals het Amstelmeer is eveneens van belang voor vissen en vogels.

Streefbeeld 2025

In het streefbeeld voor 2025 kennen de Afsluitdijk en het Amstelmeer weer geleidelijker overgangen tussen zout en zoet waarbij de randen kraamkamers voor vissen zijn. Verder zijn de havens Den Oever en Den Helder als Ecoports koplopers op het gebied van de duurzame energievoorziening, visserij en toerisme. De havenmond van Den Helder is aangepast volgens het principe van *building with nature*. Wieringen heeft zijn kleinschalige landbouw en hoge natuurwaarden niet alleen behouden, maar ook in toeristisch opzicht vermarkt. In samenhang hiermee verbindt een hoogwaardig en natuurvriendelijk toeristisch aanbod de Noordzeekust met de Wadden. Verder is de agrarische sector klaar voor de toekomst: de afhankelijkheid van bestrijdingsmiddelen en kunstmest is beduidend verminderd, terwijl de eigen uitstoot vrijwel verwaarloosbaar is. Ook is de zoetwatervoorziening vanuit het IJsselmeer versterkt; ondanks de toegenomen verzilting is er hierdoor een voldoende stevige zoetwaterbel voor de gangbare landbouw. Op locaties waar de verzilting desondanks te groot is, vormt de landbouw zich omgevormd naar zilte- en aquateelten. Over de gehele linie is de waterbeheersing robuust, ook omdat met het beschikbare zoetwater slim wordt omgesprongen en nieuwe gewassen en zuiveringsmethoden anticiperen op verzilting.

Kansen

De havens en de dijken hebben een Waddenbrede impact en dit geldt dus ook voor ecologische maatregelen die worden genomen. Kansen liggen met name in het herstellen van de mogelijkheden voor vismigratie evenals in het versterken van de natuurwaarden van het Amstelmeer en het indien mogelijk benutten hiervan als locatie voor mosselzaadinvanginstallaties. Een dergelijke koers kan een deel van de natuurlijke dynamiek herstellen, waaronder de uitwisseling tussen zout en zoet. De havens van Den Helder en Den Oever kunnen hieraan bijdragen door verbetering van de natuur als leidend principe te nemen bij de verdere economische ontwikkeling. Hiertoe loopt inmiddels het programma Waddenzeehavens. Daarbij richt Den Helder zich op energie en Den Oever op visserij en toerisme.

De huidige positie van de haven van Den Helder kan onder meer worden versterkt door het verwerken van reststromen en de uitrol van nieuwe energie zoals LNG of nieuwe concepten voor schepen en windparken op zee. Ook de aanwezigheid van de marine speelt voor de toekomst een betekenisvolle rol voor de economie. Voor de landbouwgebieden is het anticiperen op de klimaatverandering door verduurzaming van belang, zo mogelijk in samenhang met het verbeteren van de omgevingskwaliteit.

De unieke geografische ligging kan helpen om het toerisme een impuls te geven waarbij een verbinding met het toerisme op de Afsluitdijk voor de hand ligt. De Noordkop grenst immers aan zowel de Noordzee als de Waddenzee en het IJsselmeer. Die elementen vormen - samen met het Amstelmeer, de oudste fortенring van Nederland en het karakteristieke Wieringen - kansrijke ingrediënten voor het beter uitspelen van de toeristische kaart. De toeristische opgave is kansrijk, met name wanneer de verbinding wordt gelegd met de leefbaarheid van het gebied. Zo zijn er diverse maatschappelijke voorzieningen, zoals supermarkten, zwembaden en culturele voorzieningen die mede kunnen blijven bestaan dankzij het toerisme en zijn er kansen voor verbindingen met het natuur- en agrarisch landschap. Kansen liggen in het vinden en verbinden van partijen die deze opgave integraal willen oppakken.

Het havengebied bij Den Oever kan veel bieden voor de recreant die graag een visje wil eten en kennis wil maken met de Waddenzee, maar een kwaliteitsimpuls is nodig. De nu

zwakke relatie met de Afsluitdijk wordt met het programma voor De Nieuwe Afsluitdijk versterkt. Investeren in het toeristische voorzieningenniveau kan zorgen voor nieuwe economische impulsen.

De provincie heeft de natuuropgaven via het programma 'Groen in de Kop' opgepakt. Deze kwaliteitsimpuls kan verder uitgebouwd en uitgedragen worden. De regio ontwikkelt samen activiteiten die gericht zijn op het verbeteren van het wonen, werken en recreëren.

Meerwaarde biedt het om op organisatorisch gebied in samenhang met elkaar uitvoeren van de verschillende opgaven. Zo heeft het realiseren van een zoet-zoutverbinding geen kans van slagen als niet tegelijkertijd de zoetwatervoorziening voor de landbouw wordt verbeterd c.q. veiliggesteld.

Speerpunten investeringen

- De aanpassing van de havenmond van Den Helder zodanig realiseren dat ook de natuur er beter van wordt (conform het *building with nature concept*), met aandacht voor de recreatieve en toeristische sector.
- Recreatieve en toeristische ontwikkelingen om de Wadden beter te beleven, mits hierbij rekening wordt gehouden met de kwetsbaarheid van het gebied

3. Afsluitdijk

Gebiedskarakteristiek

De Afsluitdijk scheidt de zoute Waddenzee van het zoete IJsselmeer en verbindt Den Oever (gemeente Hollandse Kroon) met Zurich (gemeente Súdwest-Fryslân). De in 1932 gereedgekomen dam is inmiddels uitgegroeid tot een icoon van Nederlands waterbouwkunde en trekt jaarlijks 300.000 bezoekers uit alle windstreken van de wereld. De robuuste dam heeft een lengte van ruim 30 kilometer, met aan beide uiteinden monumentale sluiscomplexen. Op de dijk is een autosnelweg en een fietspad aangelegd.

De Afsluitdijk is zowel een harde ecologische scheiding tussen de zoute Waddenzee en het zoete IJsselmeer als een ecologische verbinding tussen beide provincies voor vogels en vleermuizen. Kenmerkende knooppunten zijn Den Oever, de Stevinssluisen, het Monument, Breezanddijk, de Lorentzsluisen en Kornwerderzand. De waterkering voldoet niet meer aan de eisen van de tijd qua veiligheid en watermanagement, zeker met het oog op de klimaatveranderingen en wordt daarom ingrijpend aangepakt.

Uitdagingen

Door de aanleg van de Afsluitdijk is een enorme verstoring van het ecologisch systeem Waddenzee-IJsselmeer ontstaan. Er zijn minimale migratiemogelijkheden voor vissen die in hun levenscyclus zowel zout als zoet nodig hebben, terwijl de veelal harde oevers nauwelijks paaimogelijkheden bieden. Als gevolg van de verandering van het klimaat zal het waterpeil in de Waddenzee hoger worden. Dit is van invloed op de huidige waterafvoer bij eb onder vrij verval van het IJsselmeer naar de Waddenzee. Het Rijk heeft besloten om de Afsluitdijk in het kader van het verbeteren van de kustveiligheid en watermanagement te vernieuwen. In goed overleg met de regio zijn hiervoor inmiddels integrale vernieuwende plannen opgesteld, die inspelen op de kansen voor ecologie, energiewinning, maritieme sector en toerisme. De Afsluitdijk wordt een aantrekkelijke etalage van innovatie en duurzaamheid rondom het thema Deltatechniek. Het project zal aanzienlijke economische effecten teweeg brengen en kan structureel tussen de 400 en 450 structureel nieuwe banen opleveren.

Streefbeeld 2025

De icoonfunctie is versterkt, hetgeen zich uit in een sterke internationale toeristische positie en bezoekerstoename van 50% ten opzichte van 2015. Ook heeft het wereldwijd gewaardeerde onderzoeks-, monitorings- en testcentrum voor vismigratie veel kennis opgeleverd, waardoor vispassages effectiever zijn

geworden en de visstand in de Waddenzee en het achterland sterk is verbeterd. Daarnaast is ecologisch systeemherstel gerealiseerd met het Wad qua zoet/zout overgangen (vismigratie), luwte en broedplaatsen. Moderne verbindingen (sluizen en bruggen) vormen, samen met de versterkte icoonfunctie, een impuls voor de werkgelegenheid in het Waddengebied.

Kansen

Het iconische karakter heeft de Afsluitdijk wereldwijd op de kaart gezet. Hier is te zien wat de unieke betekenis van de Afsluitdijk is voor de ontwikkeling van Nederland in de afgelopen eeuw met haar nieuwe landbouwgronden/polders en steden als Lelystad en Almere.

Na de aanleg van de Afsluitdijk is het ecologisch systeem van het IJsselmeer ingrijpend veranderd. Dat kan deels verbeteren door de relatie Waddenzee-IJsselmeer te herstellen. Dit gebeurt onder andere door aanleg van een 'vismigratierivier' bij Kornwerderzand. De vismigratierivier is tevens een attractie en wordt ingericht als kennistestcentrum. Naast het verbeteren van de ecologie wordt ook kennis ontwikkeld die wereldwijd ontbreekt en uitvoering van vispassages effectiever kan maken.

Tevens speelt het IJsselmeer in de toekomst steeds meer een rol als opvangbekken voor zoetwater uit de rivieren. Belangrijk, want de neerslag zal toenemen door de klimaatverandering. Het Rijk bouwt daarom het grootste gemaal van West-Europa bij Den Oever. Andere natuurskansen liggen in het versterken van de ecologische verbindingsszones tussen Fryslân en Noord-Holland, evenals de verzachting van oevers langs de dijk en de Friese en Noord-Hollandse kust. Daarnaast zijn meer maatregelen nodig met betrekking tot vismigratie en verbetering van het leefgebied, bijvoorbeeld het baggeren van vaargeulen zodanig uitvoeren dat rekening gehouden wordt met de natuurfunctie van de onderwatertaluds.

Voor de toenemende (internationale) toeristenstroom zijn nog maar weinig voorzieningen en is er nauwelijks marketingaandacht. Hierin voorzien kan de economische potentie en meerwaarde voor de regio sterk vergroten. Gewerkt wordt bijvoorbeeld aan de realisatie van een beleef- en informatiecentrum die ook voor het Werelderfgoed Waddenzee een attractieve toegevoegde waarde kennen. De ontwikkeling van dit centrum wordt afgestemd met plannen voor andere centra, waarbij het uitgangspunt is dat het geheel meer is dan de som der delen. Hetzelfde geldt voor meer wandel-, fiets- en kunstprojecten.

Verder liggen er kansen voor een substantiële versterking van de maritieme sector. De verouderde sluizen en bruggen vormen een bottleneck voor de ontwikkeling van havens, bedrijven en het weg- en scheepvaartverkeer. Oplossing van dat probleem is een verantwoordelijkheid van het Rijk en de regio samen.

Tot slot liggen er kansrijke mogelijkheden in het ontwikkelen van innovaties rondom duurzame energie, alsmede het op termijn opschalen van die technieken. Denk aan het benutten van de stroming van het water bij de spuisluizen, het verschil in zoutgehalte tussen het IJsselmeer en de Waddenzee en het ontwikkelen van autarkische energiesystemen die 24 uur per dag CO₂-neutrale energie kunnen leveren. Eerste proefinstallaties bij de Afsluitdijk maken de huidige kennis op dit gebied tastbaar, zichtbaar en beleefbaar.

Speerpunten investeringen

- Initiatieven met ecologische meerwaarde en die bijdragen aan het op gang brengen van de gewenste transformatie naar een meer duurzame economie;
- Het vergroten van de natuurwaarden en de toeristische betekenis van de Afsluitdijk;
- De omvorming tot innovatieve energiedijk;
- Benutten van de mogelijkheden voor de beleving van het UNESCO-gebied.

4. Kust Fryslân-Groningen

Gebiedskarakteristiek

De kustzone van Súdwest-Fryslân en Groningen maakt onderdeel uit van de gemeenten Súdwest-Fryslân, Harlingen, Franekerdeel, Het Bildt, Ferwerderadiel, Dongeradeel, de Marne en Eemsmond. Het Lauwersmeergebied en het kustgebied langs Eems en Dollard worden elders in deze bijlage beschreven.

Het open landschap van het Waddenkustgebied is in de loop van honderden jaren grotendeels gegroeid door verkweldering, ophogingen (terpen/wierden), bedijkingen en diverse schillen van landaanwinning. Het is één van de oudste door mensenhanden gevormde landschappen van Noordwest-Europa. Een landschap van ruimte en authenticiteit met een bijzonder palet van natuurlijke, landschappelijke en cultuurhistorische elementen. Meer landinwaarts is er het aloude terpen- of wierdenlandschap, evenals karakteristieke dorpsilhouetten. Wegen over de hoger gelegen delen van het land verbinden de dorpen. In het weidse landschap kronkelen voormalige kweldergeulen en deels gegraven waterlopen om de dorpen via het water te ontsluiten. Deze waterlopen vormen de basis voor de kenmerkende (onregelmatige) blokverkaveling.

Naar de kust toe wordt het landschap steeds grootschaliger. In de loop der eeuwen zijn opeenvolgende reeksen open polders ontstaan die vooral in Groningen gescheiden worden door parallelle dijken. Aan de voet van deze dijken liggen boerderijreeksen en kolken als restant van oude dijkdoorbraken. De verkaveling loodrecht op de dijken geeft een duidelijk beeld van de ontginningsgeschiedenis.

Vanwege de vruchtbare gronden is Noord-Nederland een belangrijk landbouwgebied. Ten behoeve van het transport van agrarische producten naar de steden werd een stelsel van wegen en trekvaarten aangelegd. Dorpen die aan deze vaarwegen lagen kwamen tot bloei. De monumentale boerderijen weerspiegelen de rijkdom die de landbouw bracht.

De agrarische sector is een economische drager in het Waddenkustgebied. De landbouw kenmerkt zich met name door relatief grote gespecialiseerde akkerbouw- en melkveehouderijbedrijven. Dankzij de rijke zeeleigruonden, goede waterhuishouding en een kennisintensieve productiewijze behoren veel agrarische bedrijven bij de top van Nederland en heeft de sector een sterke internationale concurrentiepositie, vooral op het gebied van pootaardappelen en melkveehouderij. Lokaal is de visserij met name rond het garnalencluster van betekenis. De havens en het industriecluster in de Eemsdelta en Harlingen vormen een belangrijke bron voor economische ontwikkeling en werk.

Door landaanwinning zijn de Waddendorpen geleidelijk aan steeds verder van zee af komen te liggen. Daarnaast vormen de huidige zeedijken een 'harde' scheidslijn, waardoor de bevolking als het ware met de rug naar de Waddenzee woont.

In zowel het Friese als Groningse Waddenkustgebied staat de leefbaarheid onder druk en is sprake van krimp van de bevolking. In het Groningse deel speelt dit des te meer door de gevolgen van de aardbevingen en bodemdaling als gevolg van de gaswinning.

Uitdagingen

Eén van de hoofdpogaven in dit gebied is het stimuleren van samenhangende en elkaar versterkende deelgebiedsplannen. Deze samenhang zit in het benutten van de potenties van landschap en erfgoed voor versterking van recreatie en toerisme, de aanpassing van de landbouw aan de klimaatverandering en, in het verlengde hiervan, het versterken van de kustveiligheid. Waar combinaties mogelijk zijn met het tegengaan van het wegtrekken van jongeren dienen deze te worden benut. Ook de positie van de haven van Harlingen verdient specifieke aandacht. De andere havens in de totale kustzone komen aan de orde in de beschrijving van de andere gebieden.

De Fries-Groningse Waddenkust is voor het toerisme een nog vrijwel onontdekt gebied. Uit tal van rapporten blijkt dat de Waddenkustregio wervingskracht heeft om zich tot een bijzondere toeristische bestemming te ontwikkelen. Niet voor massaal bezoek, maar een nichemarkt van de 'fijnproever', die wandelt, fietst of vaart en die komt voor topkwaliteitsaanbod m.b.t. natuur en cultuur. De uitdaging is met de kwaliteiten van erfgoed en landschap de condities voor recreatie en toerisme te verbeteren, ook uit het oogpunt van werkgelegenheid en leefbaarheid.

De Waddenzeedijk scheidt de wereld van het aloude cultuurlandschap met dat van het Werelderfgoed Waddenzee. De dijk biedt uitzicht over beide maar de toegankelijkheid is dikwijls beperkt. Het 'zien, ruiken en proeven' van het Wad kan sterker op de kaart worden gezet, onder meer door aan te haken op het toeristische marketingaanbod vanuit de steden Groningen en Leeuwarden, dit laatste ook in het kader van het vermarkten van de Culturele Hoofdstad 2018. Combinaties met het Lauwersmeergebied bieden eveneens perspectief. Hetzelfde geldt voor maatregelen en projecten binnen het koepelproject 'Toerisme Waddenkust Fryslân-Groningen', dat onder meer een inventarisatie bevat van kansrijke initiatieven op het gebied van promotie en marketing in combinatie met de Werelderfgoedstatus.

Het Noordelijk kleigebied van Fryslân en Groningen kent in hoofdzaak akkerbouw, in het bijzonder de teelt van pootaardappelen. Deze gaan de hele wereld over en geven de landbouw in dit gebied een belangrijke internationale positie. De sociaal- economische belangen ervan zijn groot. Maar er is sprake van toenemende zorgen omtrent de bodemstructuur. Dit probleem wordt versterkt door de veranderingen in het klimaat, met meer extreme periodes van droogte, afgewisseld met intensieve regenbuien. Tevens heeft de verhoging van het peil in de Waddenzee ongunstige invloed op de zoet/zoutgradiënt in de bodem, hetgeen kan leiden tot minder vitaal gewas dat gevoeliger is voor ziekten. Ander zorgpunt is de verzilting van landbouwgrond die hierdoor optreedt. Zout tast de structuur van kleibodems aan en kan daarmee op termijn de traditionele pootgoedteelt in gevaar brengen.

Tegelijkertijd ontstaat nationaal en internationaal een sterke behoefte aan een vitaler en duurzamer teeltsysteem. Dit betekent dat een gezonde rotatie van gewassen in combinatie met andere teeltmaatregelen aan belang zal winnen. Ervaringen uit de biologische akkerbouw kunnen hierbij waardevol zijn.

De klimaatverandering vergt hernieuwde aandacht voor de kustveiligheid. Dit besef leeft breed. Inmiddels loopt hiertoe het Deltaprogramma, met het Waddengebied als een van de zeven speerpunten waarvoor een voorkeursstrategie geldt. Het betreft de grootste investering die het Rijk de komende jaren langs de kust gaat doen. In het kader hiervan wordt onder meer gezocht naar innovatieve dijkconcepten met een meerwaarde voor andere doelstellingen in het gebied. Dit betekent dat er allerlei kansen liggen tot innovatieve gebiedsontwikkeling in combinatie met het verbeteren van de kustveiligheid.

Streefbeeld 2025

De Waddenkust met de rust en ruimte, het landschap en het erfgoed heeft zich ontwikkeld tot een bijzondere bestemming voor natuur- en cultuurtoeristen. De relatie tussen zee en kust is op meerdere plekken versterkt en de geschiedenis van het rijke cultuurlandschap is in het landschap leesbaar. De eerste innovatieve (dijk)concepten zijn gerealiseerd, veelal in combinatie met routestructuren met een meerwaarde voor natuur, toerisme en regionale economie. Verder is er voldoende kennis over de bepalende factoren voor het duurzaam optimaliseren van het akkerbouwteeltsysteem. Dit geldt met name voor de levering van groene grondstoffen aan de chemische industrie en het verbouwen van zilte- en aquateelten. De opgebouwde kennis op dit gebied wordt zowel toegepast als overgedragen. De haven van Harlingen, met het accent op de Willemshaven, is als internationaal toeristisch en recreatief zwaartepunt in het gebied versterkt. Harlingen heeft zich ontwikkeld tot een belangrijk

overstappunt. Parallel aan deze ontwikkeling is de economische betekenis van Harlingen als overslaghaven toegenomen en is de visserijhaven verduurzaamd.

Kansen

Recreatie en toerisme

Het Fries-Groningse terpen- en wierdengebied is internationaal ongekend. In samenhang met de ambities rond de Afsluitdijk om de overloop uit de regio Amsterdam van internationaal toerisme op te vangen, moet het mogelijk zijn een deel van deze stroom te verleiden met de vele mogelijkheden van het Waddengebied. Er liggen tal van kansen om kunst, cultuur, landschap en natuur beter met elkaar in verband te brengen en internationaal te vermarkten. Om die te benutten, is het wenselijk om initiatieven in een samenhangend en samenbindend kader te plaatsen. Hiervoor is in Groningen 'de Waddenkroon' ontwikkeld als nieuwe drager die bovendien een bijdrage kan leveren aan het onderhouden van de kwaliteiten van het landschap en het erfgoed. Het initiatief is inmiddels interprovinciaal opgepakt in de Waddenkustvisie. Ook het initiatief 'Holwerd aan zee' biedt kansen, waarbij door middel van een doorgang in de dijk een aantrekkelijk binnenmeer ontstaat. Hieraan kunnen allerlei andere ontwikkelingen worden gekoppeld op het vlak van toerisme, natuur, cultuur en bedrijvigheid. Ook biedt het kansen voor besparingen op het baggerbeheer van de vaarverbinding met Ameland.

Voor het versterken van de recreatie en het toerisme van het gebied zijn drie kansrijke thema's te onderscheiden. Allereerst het opzetten van cultuurroutes, zowel rond terpen en wierden als langs en over de dijk. Voorbeelden zijn de initiatieven 'Leven op de grens' en 'Beleefbare natuur en landschap in het waddenland'. Tweede thema is het inspelen op de mogelijkheden die het cultuurhistorisch landschap biedt tot beleving, bezinning, stilte en verbeelding. Versterken van de gastvrijheid en de culinaire beleving van het Waddengebied vormt het derde thema met potentie.

Leeuwarden als Culturele Hoofdstad in 2018 vormt één van de ijkpunten om alvast naar toe te werken. In het kader hiervan worden 'Journeys' ontwikkeld, met startpunten in onder meer de drie steden in het Waddengebied, te weten Harlingen, Franeker en Dokkum. Interessant is ook Noordpolderzijl, dat een markant cultuurhistorisch 'gezicht naar zee' vormt in combinatie met vernieuwende landschapsinitiatieven die bijdragen aan het bereikbaar houden van het haventje.

Landbouw

Voor de waterhuishouding en verzilting bestaat reeds veel aandacht, zoals in de onderzoeksprojecten Spaarwater, Zilte Aardappelketen in de Waddenregio en Gouden Gronden. Enkel wordt hierin een beperkt aantal factoren in onderlinge samenhang onderzocht. Resultaten kunnen daardoor onvoldoende vertaald worden naar integrale maatregelen. Er is dan ook behoefte aan een programma waarbij eerst kennis wordt ontwikkeld en de economische perspectieven hiervan met praktijktesten in kaart te brengen. Op basis van de resultaten kunnen vervolgens inrichtingsmaatregelen worden genomen, met aandacht voor het overdragen van de kennis. Daarbij liggen er zowel kansen voor het produceren van specifieke regionale producten als voor reguliere gewassen waar vraag naar is op de wereldmarkt. Het Waddengebied biedt immers unieke producten met een authentieke beleving die lokaal zijn verbonden met de gemeenschap. De kunst is om deze lokale kracht enerzijds te verbinden met op wereldschaal opererende producenten zoals de aardappelteelt en de garnalenvisserij en anderzijds om de afzonderlijke lokale producenten te laten profiteren van de samenwerking via één overkoepelend merk. Texels schapenvlees blijft Texels en aardappels uit Groningen worden nooit Fries, net als de melk uit Friesland nooit Hollands wordt. Het komt echter wel allemaal uit het Waddengebied en biedt daarmee een uitgelezen kans voor de verdere ontwikkeling van een Waddenvoedsel- en eetcultuur.

De omgang met de bodem en alles wat daarin leeft, of deze nu zoet, zout of zilt is, is een van de grootste uitdagingen voor de agrarische sector en daar is veel (praktijk)kennis voor nodig. Experimenten en nieuwe verdienmodellen dragen daaraan bij. Voor de landbouw, zowel in het kustgebied van Fryslân en Groningen als op de eilanden, liggen er kansen in het verduurzamen van de huidige specialisaties, waaronder de aardappelteelt, en het opvangen van de gevolgen van de klimaatverandering. Aanvullend kan nadrukkelijk worden ingespeeld op de kansen van aquateelten: zilt is mild. Een lokale voedselketen kan bovendien voordelen bieden in het financieel waarderen van de landbouw- en visserijproducten, het verkorten van kringlopen en - door de focus op lokale werkgelegenheid via onder meer recreatie en toerisme - bijdragen aan de trots van de regio.

Landschap, Natuur en Cultuur

Het binnendijkse kleigebied is de culturele onlosmakelijke pendant van de Waddenzee. De twee provincies zoeken bij het onderling verbinden van kunst, erfgoed en andere sectoren/opgaven nadrukkelijk de samenwerking met partners en beleidsterreinen. Zij streven naar het neerzetten van een sterke basis binnen de culturele sector in combinatie met het creëren van ruimte voor vernieuwing en het leggen van verbindingen met andere beleidsvelden. De verbinding tussen gebouwd erfgoed, landschap en ruimtelijke kwaliteit krijgt speciale aandacht.

Het gebied beschikt over een grote diversiteit aan cultureel erfgoed: rijksmonumenten, gemeentelijke monumenten, bijzondere stads- en dorpsgezichten, beeldbepalende en karakteristieke panden. Maar ook bijzondere tuinen, archeologische vindplaatsen en kenmerkende landschappen. Zo heeft Groningen bijvoorbeeld de mooiste orgels van de wereld in haar prachtige middeleeuwse kerken staan. Het bijzondere aan het erfgoed is de ligging van de objecten en ensembles in de context van het landschap, een unieke waarde voor zowel de identiteit van het gebied als de toeristische attractiviteit.

Haven van Harlingen

De historische binnenstad van Harlingen, direct gelegen aan de Waddenzee, biedt allerlei toeristische kansen. Om die reden nemen de grote cruisemaatschappijen Harlingen nu al steeds vaker op in hun programma's. Harlingen legt daarvoor een nieuwe aanlegsteiger aan in de Nieuwe Willemshaven; deze wordt ontwikkeld tot een haven met internationale allure met vooral recreatieve en toeristische accenten. Daarnaast is Harlingen het vertrekpunt van de veerboten naar Terschelling en Vlieland. Een kans ligt het in het laten ontdekken van de binnenstad door deze passanten. Verder kan de huidige functie van Harlingen als jachthaven en verzamel- en overstappunt voor de bruine zeilvaart verder worden versterkt. Hetzelfde geldt voor de functie als overslaghaven voor met name bulkgoederen zoals zand en de visserijafslag.

Waddenzeedijken

Voor dijkversterkingen van het Nationale Deltaprogramma voorziet de voorkeursstrategie in een gebiedsgerichte en integrale aanpak. Die komt tot stand door aanpassingen aan de keringen aan te laten sluiten bij ontwikkelingen in het gebied en meerwaarde te creëren voor functies als natuur, toerisme en regionale economie. Langs de vaste wal kan dit vrijwel overal met innovatieve dijkconcepten. De drie noordelijke waterschappen en het hoogwaterbeschermingsprogramma hebben hier het voortouw in de vorm van de Project Overstijgende Verkenning Waddenzeedijken. Dit proces duurt tot 2018. Samenwerking met provincies, gemeenten en andere betrokken partijen wordt bewust opgezocht. De realisatie van de plannen vindt tot 2050 plaats via het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP).

Speerpunten investeringen

De focus voor het kustgebied is gericht op:

- Werken aan de kustveiligheid in combinatie met versterken natuurkwaliteit, zilte landbouw en andere functies van dit gebied;
- Inzetten op het beter benutten van de aanwezige fysieke toeristische

infrastructuur, het verduurzamen van de landbouw en het ontwikkelen van zilte gewassen;

- Ontwikkelen en verduurzamen van de haven van Harlingen als (toeristische) hotspot.

5. Waddeneilanden

Gebiedskarakteristiek

Nederland telt vijf bewoonde Waddeneilanden, namelijk Texel, Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog. Ieder eiland vormt een zelfstandige gemeente, waarbij Texel tot de provincie Noord-Holland behoort en de vier andere eilanden tot de provincie Fryslân. Van de eilanden is Texel de grootste en samen tellen zij een kleine 24.000 inwoners.

De Waddeneilanden liggen op de grens van de Noordzee en de Waddenzee. Ze worden van elkaar gescheiden door zeegaten. Ieder eiland heeft specifieke kenmerken, maar er zijn ook overeenkomsten. Globaal is de opbouw als volgt: achter een hoge Waddenzeedijk ligt open poldergebied met weinig beplanting en bebouwing, dan komt de binnenduinzandzone met kleinschalige bebouwing, bosjes en een net van elzensingels. De duinen aan de Noordzeekant vormen een ruimtelijke begrenzing, bij de dorpen versterkt met bosgebieden. Aan de koppen van de eilanden bevinden zich kwelders. De bodem van de eilanden bestaat uit zand, veen en kleiig zand tot klei. De onderlinge samenhang en de relatie met de kust en de Waddenzee vormen een onderdeel van een groter geheel. De invloed van de zee en de dynamiek ervan is de verbindende factor. Kustveiligheid is immers vanouds een permanente zorg op de eilanden. Door de klimaatverandering komt hier nog meer nadruk op te liggen.

De natuur vormt het decor en is de grootste aantrekkingskracht van de eilanden. Een groot deel van de eilanden is aangewezen als natuurgebied (Natura 2000) en kent een hoge beschermingsgraad. Daarnaast zijn er gebieden waar gewoond, gerecreëerd en geboerd wordt. De recreatie is de belangrijkste bestaansbron. Het toeristenseizoen wordt steeds langer en de toerist gevarieerder. Dit vindt zijn weerslag in de groei en aard van de verblijfsaccommodaties. Bijzondere cultuurfestivals zoals Oerol zijn drukbezochte evenementen. De sfeer, de natuur als achtergrond en de specifieke invulling maken deze festivals voor de bezoekers tot een unieke belevenis. Elk van de Waddeneilanden kent eigen tradities en daar hechten de bewoners zeer aan. Mede hierdoor kennen ieder eiland een grote onderlinge organisatiekracht, met sterke sociale verbanden.

Uitdagingen

Vanuit het oogpunt van veiligheid vergen zowel strand, duinen en dijken van de eilanden voortdurend aandacht. Ook moet de komende jaren fors worden geïnvesteerd in de natuur. Het beheer heeft achterstand opgelopen en veel gebieden hebben last van vermessing (teveel stikstofdepositie) en verdroging. De ecologische potentie komt daardoor niet tot zijn recht.

De economie wordt sterk gedragen door het toerisme. In 2013 werkte in Nederland gemiddeld 8 procent van de in het bedrijfsleven werkzame personen in de toeristische sector, maar op de Waddeneilanden lag dit percentage op bijna 40 procent (CBS). Daar waar het toerisme zich tot voor kort beperkte tot de zomer, vindt dat nu het hele jaar plaats. Deze trend, met nog steeds een piek in de zomer, heeft gevolgen voor de vraag naar een gevarieerd aanbod qua overnachtingen, voorzieningen en activiteiten op zowel de wal als in de jachthavens. Dit verdient nadrukkelijke aandacht. Door de grote nadruk op recreatie en toerisme is de economie ook eenzijdig. Het verbeteren van de bereikbaarheid, zowel fysiek als op ICT-gebied, is eveneens van wezenlijk belang voor de sociaal- economische ontwikkeling van de eilanden.

De vergrijzing (en ontgroening) vormt op een andere manier een probleem dan op het vasteland. Weliswaar is er voldoende belangstelling om op de eilanden te wonen, maar door

grote belangstelling en het beperkte aanbod zijn de huizen relatief duur met als gevolg dat er nauwelijks doorstroming mogelijk is. Zorgen zijn er ook over het verdwijnen van de eigen eilandcultuur.

Streefbeeld 2025

De Waddeneilanden behoren tot de topgebieden voor recreatie en toerisme in Nederland, waarbij elk eiland zich met een sterke eigen identiteit en cultuur onderscheidt. Ze vormen afzonderlijke leefgemeenschappen met op maat gesneden en kwalitatief goede voorzieningen, een goed verenigingsleven, voldoende perspectief op werken en wonen voor jongeren en voldoende bemande hulpverleningsdiensten. Veerboten varen volledig duurzaam en frequenter. Natuurherstel heeft plaatsgevonden en het beheer daarvan is optimaal. Ook zijn de eilanden in 2025 zelfvoorzienend op het gebied van energie en water. De waterleiding is afgekoppeld en door waterbesparende maatregelen en het vasthouden van regenwater is zowel de verdroging teruggedrongen als de verziltingsoverlast verminderd. De landbouw is een duurzaam onderdeel van de eilandeneconomie geworden met een focus op lokale productie en mogelijkheden voor recreatie en toerisme. Tot slot is de kustveiligheid op orde gebracht waarbij er ook meer ruimte is geboden aan dynamiek in de zeereep en de duinen.

Kansen

Ten aanzien van het toerisme vormen strand, zee en natuur nog steeds de belangrijkste aantrekkingskracht van de eilanden, maar er is ook steeds meer belangstelling voor de cultuur. Festivals op dat gebied trekken drommen mensen en uitbouw hiervan biedt mogelijk perspectief. Lokale producten met een eigen identiteit kunnen de aantrekkingskracht van de Waddeneilanden nog meer vergroten. Bijzonder is dat alle vijf de eilanden voor 2025 niet alleen energieonafhankelijk willen zijn, maar ook willen beschikken over een eigen duurzame drinkwatervoorziening. Er moet dan net zoveel duurzame energie worden opgewekt als nodig is voor zowel het eigen gebruik als het toerisme. Energie- en wateronafhankelijk willen zijn past bij het duurzame imago dat de eilanden willen uitstralen. Naast de status van Werelderfgoed vormt dit een nieuw 'Unique Selling Point' voor het Waddengebied.

Er zijn vele lokale initiatieven die inspelen op genoemde kansen. De relatie tussen plannen voor verdere ontwikkeling en voor herstel van de natuur kan spannend zijn, maar juist die spanning kan inspiratie bieden. Van belang is om al deze initiatieven te bundelen om het nettoresultaat te vergroten. Opmaat hiervoor is het gezamenlijke besluit van de Waddeneilanden om dit jaar een richtinggevende koepelnotitie te maken voor het in samenhang verder ontwikkelen van activiteiten op het gebied van duurzaamheid, recreatie en toerisme.

Speerpunten investeringen

Vanuit het totaal aan opgaven ligt de focus vooral op:

- De koploperrol van duurzame innovatie op water en energiegebied;
- Komen tot een gevarieerder en hoogwaardiger toeristisch aanbod;
- Innovatieve en integrale concepten voor kustverdediging;
- Het versterken van de natuurkwaliteit in relatie tot de sociaaleconomische ontwikkeling.

Randvoorwaardelijk daarbij is de samenhang in de plannen zowel per Waddeneiland als voor de eilanden tezamen.

6. Lauwersmeer

Gebiedskarakteristiek

Het Lauwersmeergebied is van oorsprong een getijdendelta. In de jaren zestig van de vorige eeuw is de Lauwerszee afgesloten van de Waddenzee en is het Lauwersmeer

ontstaan. Als gevolg van deze afsluiting is het gebied verzoet (deels brak) en zijn de zandplaten drooggevalen. Het gebied, met als kern het voormalige werkeiland Lauwersoog, heeft zich de afgelopen decennia ontwikkeld tot een groot aaneengesloten topnatuurgebied van internationale allure. In het landschap rondom het Lauwersmeer zijn de diverse generaties oude zeedijken, polders, geulen en kreken nog herkenbaar. Het Lauwersmeer is aangewezen als Natura 2000-gebied en heeft de status van Nationaal Park. Het Lauwersmeer heeft een belangrijke functie voor zowel de Friese waterhuishouding als de Gronings-Drentse.

De weidsheid van het landschap, de aanwezigheid van groot open (recreatief vaar-)water en de vogelrijkdom zijn buitengewoon. Lauwersoog vormt met zijn binnen en buitenhavens, sluizencomplex, zeedijk, visserij en maritiem kwartier een bijzondere locatie op de rand van land en zee. Ook Lauwersoog, inmiddels de grootste garnalenhaven van Nederland, heeft zich ontwikkeld tot toeristische trekpleister. Het heeft zich - als hub naar de Waddenzee en Schiermonnikoog - ontwikkeld tot centrale ontmoetingsplek met een cluster aan recreatieve voorzieningen.

Langs het Lauwersmeer zijn de grootschalige vakantieparken Esonstad, Suyderoog en recreatiecentrum Lauwersoog ontstaan. In de ring rond het Lauwersmeer bevinden zich in de gemeenten Kollumerland, De Marne en Dongeradeel diverse pittoreske historische plaatsen en interessante landschappelijke structuren. Dokkum vervult een sociaal-economische centrumfunctie en vormt een schakel op weg naar het Lauwersmeer. Holwerd vormt het verbindingspunt met Ameland. De Marnewaard heeft betekenis als militair oefenterrein, natuurbuffer en voor recreatief medegebruik.

Uitdagingen

Het natuurlandschap heeft een grote aantrekkingskracht. De ligging ten opzichte van het Unesco Werelderfgoed Waddenzee en het Nationaal Park Schiermonnikoog geeft het gebied nog eens een extra dimensie. Deze kernkwaliteiten bieden tal van mogelijkheden om het toeristische en recreatieve aanbod uit te breiden. Van belang daarbij is dat de ondernemers en beleidsmakers met projectideeën komen om de kernkwaliteiten van het gebied nog beter te benutten en te ontsluiten.

Als gevolg van de verandering van het klimaat zal het waterpeil in de Waddenzee hoger worden. Dit zal gevolgen hebben voor het boezembeheer en de huidige waterafvoer bij eb onder vrij verval van het Lauwersmeer naar de Waddenzee.

Het ontbreken van een open verbinding tussen de Waddenzee en het Lauwersmeer en de Groningse en Drentse beken heeft de natuurlijke dynamiek sterk verminderd. Het creëren van ecologische verbindingen met het achterland en visvriendelijk sluisbeheer kan zorgdragen voor herstel van de kraamkamerfunctie en vismigratiemogelijkheden.

Streefbeeld 2025

Het Lauwersmeergebied heeft zich gepositioneerd als toplocatie op het gebied van natuurontwikkeling, watermanagement en toerisme. Ook heeft het gebied zich ontwikkeld tot een regionaal vliegwieltje voor de visserij. Het Lauwersmeer, de Waddenzee en het achterland vormen een ecologisch samenhangend geheel. De migratie van vis, de visstand en de soortenrijkdom is verbeterd. De kwaliteit van het water is op orde en de waterhuishouding is op een natuurlijker wijze geregeld. Het sluipende verlandingsproces van het meer wordt met succes tegengegaan en de openheid van het gebied is structureel geregeld. Waar mogelijk zijn brakwatersituaties gecreëerd. De toeristische potentie van het gebied is verder geoptimaliseerd op een wijze die zich goed verdraagt met de Natura2000 doelen. Doordat de robuustheid van het natuurgebied is vergroot, schept dat meer mogelijkheden voor toeristische en recreatieve voorzieningen. Dit geldt ook voor de beroepsvisserij op het meer. Zo wordt het natuurgebied in economische zin beter benut.

Kansen

Er loopt onderzoek naar mogelijkheden tot een natuurvriendelijker waterhuishouding met een meer natuurlijke peilfluctuatie en zo mogelijk getijdenwerking en sterke verbetering van de mogelijkheden voor vismigratie (van bovenstrooms tot in de Waddenzee). Bij de waterveiligheidsopgave kunnen ecologische verbetermaatregelen, zoals rust en foerageergebieden bij de overgang van land en water gecombineerd worden met de benodigde dijkversterkingen.

Lauwersoog ontwikkelt zich tot een duurzaam visserijcluster (Blueport) met een garnalen(pel)centrum. Interessant is het plan voor een Werelderfgoedcentrum, waar het verhaal van de Waddenzee wordt verteld. Een dergelijk centrum heeft de potentie om uit te groeien tot een ecologisch visitekaartje van Nederland. Ook voor dit initiatief geldt dat de ontwikkeling wordt afgestemd met plannen voor andere centra, met als uitgangspunt dat de som meer is dan de delen.

Strategisch voor verdere ontwikkelingen ligt de voormalige vesting en vissersplaats Zoutkamp op de kruising van (water)wegen (waterpoort van de provincie) en van de recreatieve (ontwikkel)gebieden Lauwersmeer en Reitdiepdal. De samenhang van al deze elementen maken het gebied uniek, geven het een eigen verhaal en bieden voorwaarden voor een breed toeristisch-recreatieve ontwikkeling.

De Waddeneilanden zijn zeer in trek. Daar waar het toerisme zich tot voor kort beperkte tot de zomer, vindt dat nu het hele jaar plaats. Deze trend heeft gevolgen voor het jaarrond op peil houden van de kwaliteit van de verblijfsaccommodaties op zowel de wal als in de jachthavens. Het Lauwersmeergebied kan een rol vervullen voor spreiding van de recreatiedruk.

Door opgaven met elkaar te combineren en op zoek te gaan naar synergie kan meerwaarde ontstaan en komen nieuwe mogelijkheden en integrale oplossingen in beeld. Zeker indien overheden, bedrijfsleven, vissers en natuurorganisaties zich intensief inzetten voor een duurzame ontwikkeling van het gebied. Het in samenhang ontwikkelen van projectideeën en het bundelen van de krachten biedt allerlei kansen voor het hand in hand ontwikkelen van economie en ecologie. Op deze manier ontstaat een meerwaarde voor het hele gebied.

Speerpunten investeringen

De focus voor het Lauwersmeergebied richt zich op het in samenhang:

- Versterken van de natuurlijke kwaliteit en een natuurlijker waterhuishouding;
- Vergroten van de toeristische infrastructuur en de beleefbaarheid;
- Verduurzamen van de visserijhaven en de keten.

7. Eems-Dollard

Gebiedskarakteristiek

Het Eems-Dollardgebied is een plattelandsgebied met veel kleine kernen en Delfzijl als grotere stad, gelegen op het grondgebied van de gemeenten Oldambt, Delfzijl en Eemshaven. Kenmerkend zijn de wierden, dijken en kwelders, met daarin grote contrasten tussen het industriële landschap van de havens en de openheid van het wierdelandschap en de Dollardpolders. De Eems-Dollard heeft in zijn totaliteit de status van Natura-gebied. Kenmerkend verschil met de overige kustzone van Fryslân en Groningen zijn de kwelders. Verder kent het gebied een primaire kering en slaperdijken bij de Dollardkom en een primaire kering tussen Punt van der Reide en de Eemshaven.

De Eems-Dollard is in Europa één van de laatste estuaria met een open verbinding naar de zee. Het gebied heeft daardoor hoge ecologische en landschappelijke belevingswaarden. Het is de woonplaats van talloze plant- en diersoorten en is voor trekvogels en trekvis een belangrijk leefgebied. De landbouw domineert met een woonklimaat dat zich kenmerkt

door rust en ruimte. Er zijn schitterende authentieke en rustieke dorpen, maar ook plaatsen waar sprake is van leegstand, met als gevolg dat voorzieningen verdwijnen.

Het is ook het gebied van havens van nationale betekenis en grootschalige industrieterreinen. In combinatie met de beide zeehavens is een stevige economische basis ontstaan met vier economische speerpunten:

- Energyport:** Door de ontwikkeling van de energiesector in Eemshaven en Delfzijl en de erkenning als Energyport is de regionale economie in de laatste jaren sterk verbreed. De opwekkingscapaciteit in de Eemsdelta groeit door naar circa 7.500 MW aan elektriciteit, ruim een derde van het totaal in Nederland opgestelde vermogen. Daarnaast is het de locatie van een groeiend cluster van duurzame energieproductie uit onder meer zon, wind en biomassa.
- Dataport:** Mede door aanwezigheid van grootschalige (duurzame) energieproductie is de Eemshaven een aantrekkelijke vestigingslocatie geworden voor datacentra.
- Chemport:** Het Chemport Delfzijl is een klassiek voorbeeld van een industrieel cluster waarin bedrijven onderling grondstoffen uitwisselen en voorzieningen (onderhoud, beveiliging) en faciliteiten (perslucht- en stikstofleidingen, elektriciteit en stoom, logistiek) delen.
- Circulair:** Op industrieterrein Oosterhorn en bij de Eemshaven zijn diverse bedrijven gevestigd in het cluster afval en recycling.

Keerzijde van de havenactiviteiten is het nadelige effect op de lucht- en waterkwaliteit. Ook de vaarbewegingen en de daarmee verbonden vaargeulverbredingen en verdiepingen kunnen verstoringen werken op de natuurwaarden (slibproblematiek). Omgekeerd geldt dat de aanwezigheid van een kwetsbaar natuurgebied belemmerend werkt op de economische ontwikkeling van de havens en industriegebied.

Uitdagingen

De natuurwaarden staan onder druk door vertroebeling en dichtslibbing van de Dollard. De kenmerkende meergeuligheid van het estuarium is verdwenen. In plaats daarvan ontwikkelt zich een één geulsysteem. Jaarlijks wordt circa acht miljoen kubieke meter aan gebaggerd slib uit de Dollard en de Waddenzee in de Noordzee gestort. Daarnaast neemt de concentratie van slib jaarlijks toe. Als gevolg van inpolderingen uit het verleden en - in mindere mate - vaargeulverdiepingen zijn er onvoldoende gebieden over gebleven waar het slib kan bezinken. Gevolg is dat de Dollard dichtslibt. Ander gevolg van vertroebeling van het water in zowel het estuarium als de rivier is de afname van de biodiversiteit. In de Eemsrivier zijn de slibgehalten al zo hoog, dat de zuurstofloosheid die hierdoor ontstaat de optrek van vis verhindert.

Door de bedijkingen staan bovendien overgangszones tussen zoet en zout water onder druk, waardoor minder vismigratie mogelijk is. Verder nemen de paaigebieden voor vis in het achterland af en staat de broedgelegenheid voor kustvogels onder druk. Veroudering van de kwelders heeft tot gevolg dat deze steeds minder natuurwaarden herbergen. Aandacht verdient verder verbeteren van de kustverdediging, met name door het gecombineerde effect van zeespiegelstijging, bodemdaling en aardbevingen. Doel van het nieuwe waterveiligheidsbeleid is om hierbij zoveel mogelijk te werken aan robuuste oplossingen voor de lange termijn, waarbij gebruik gemaakt wordt van de natuurlijke omstandigheden. Uitdaging hierbij is om het teveel aan sediment in het systeem toe te passen in de kustzone zodat deze kan meegroeien met de zeespiegelstijging, zonder dat hiervoor waardevolle landbouwgronden worden geofferd. Zo wordt net als in het verleden bij de kwelderkust gebruik gemaakt van het natuurlijke proces van opslibbing.

Delfzijl is als havenstadje verstopt achter hoge dijken en ingeklemd tussen infrastructuur. De uitdaging is de maritieme aspecten en historie, nu min of meer weggedrukt, meer herkenbaar te maken. Dit zal de aantrekkingskracht voor bewoners en toeristen vergroten.

De havens en de industrie staan eveneens voor aanzienlijke uitdagingen. Naast het waarborgen van de bereikbaarheid op langere termijn is er sprake van doorontwikkeling van havens en industrie, een transitie naar een circulaire economie en vermindering van de milieudruk op het omliggende gebied. Dit vertaalt zich in een specialisatie en profilering van Eemshaven en Delfzijl op het gebied van de biobased economy, onder meer door het efficiënt en slim benutten van (afval)stromen, het opzetten van gezamenlijke utiliteiten en de overschakeling op duurzame brandstoffen zoals (bio)LNG. Nadrukkelijke aandacht in dit kader verdient de ontwikkeling van een omvangrijk biomassa- en agrobusinesscluster in relatie tot toepassingen van de landbouwproducten in het chemiecluster.

Verder vraagt dit om vergroenen van de procesindustrie door energiebesparing, decentrale opwekking van duurzame energie, toepassing van slimme en duurzame energie-infrastructuur en verdere integratie van het (her)gebruik van (rest)stromen. Dit begint met het vergroten van de marktintroductie van innovatie- en technologieontwikkelingsprojecten op basis van een sterke kennislink met onder andere de Energy Academy Europe en Entrance ten behoeve van het vergroenen van het bedrijvencluster.

Tot slot is momenteel de toeristisch-recreatieve ontsluiting beperkt door ontbrekende schakels in de routestructuren en de gebrekkige toegankelijkheid van de kust. Het gemis aan publiekstrekkingen speelt het toerisme eveneens parten.

Streefbeeld 2025

Eems-Dollard heeft zich ontwikkeld tot een samenhangend estuarium, met gunstige voedsel- en watercondities voor ecologische processen, habitats en soorten, dat voldoende draagvlak heeft om de gevolgen van economische ontwikkeling ruimschoots te absorberen. De vertroebeling in het water heeft weer een meer natuurlijk niveau bereikt en overtollig slib wordt toegepast bij dijkversterking, in de landbouw en in de bouwwereld. Ook diverse natuurgebieden dragen bij aan de slibinvang. Er zijn gezonde leefgebieden en natuurlijke overgangszones tussen zoet en zout, waardoor de Eems-Dollard weer fungeert als paaiplaats en trekroute voor vis. De duurzaam ingerichte kustzone vangt op natuurlijke wijze verzilting en de gevolgen van de zeespiegelstijging op. Het gebied kenmerkt zich verder door duurzame en concurrerende energievoorziening en een industrieel cluster op basis van groene grondstoffen, behorend tot de wereldtop met betrekking tot efficiënt, schoon en veilig produceren. De havens beschikken over innovatieve faciliteiten, gericht op een schone leefomgeving en vermindering van milieubelasting door bedrijven en schepen. Het maritieme karakter en de vestigingsstructuur van Delfzijl, inclusief de daarbij behorende voorzieningen, zijn bovendien versterkt.

Kansen

Indien de huidige bedreigingen worden gekeerd, heeft het karakteristieke Eems-Dollardgebied de potentie om zich te ontwikkelen tot een robuust ecologisch systeem met waardevolle habitats. Daarmee kan het gebied in belangrijke mate bijdragen aan het systeemherstel van de Wadden als geheel. Verder kunnen veel ecologische verbetermaatregelen gecombineerd worden met de benodigde dijkversterkingen. De maatregelen dragen daardoor tevens bij aan het creëren van ruimte voor duurzame economische ontwikkeling. Zo kan slib dat verwijderd wordt uit de vaargeul worden benut om de ecologische kwaliteit van het estuarium te verbeteren.

Het huidige karakter van de industriële clusters biedt kans op een unieke profilering als regio waar groen denken en doen in de kern van de economie zit. In de toekomst willen steeds meer bedrijven en overheden zaken doen met leveranciers die duurzaamheid en vergroening als basiskarakter in hun bedrijfsvoering hebben opgenomen. De regio bezit een unieke combinatie van competenties welke strategische kansen biedt op de driehoek chemie-energie-agro. Het inzetten op duurzame productieprocessen en het stimuleren van

de biobased economy is daarom van het grootste belang, te meer daar de extra werkgelegenheid die voortvloeit uit de transitie naar een duurzame economie kan bijdragen aan het 'verzachten' van de gevolgen van de krimp.

De vele contrasten geven het gebied tot slot een unieke identiteit. Een gevarieerd aanbod aan toeristische voorzieningen kan deze gebiedskwaliteit verzilveren en aan Delfzijl een positie geven die recht doet aan maritieme en cultuurhistorische beleving.

Speerpunten investeringen

De speerpunten voor het Eems-Dollardgebied zijn:

- Vergroenen van de chemie en verduurzaming van de havens;
- Dijkversterking door middel van innovatieve concepten in combinatie met natuur, slibinvang, landbouw en recreatie;
- Ontwikkelen van maritieme en cultuurhistorische en toeristisch-recreatieve activiteiten rond Delfzijl.